

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Násilí mezi spolužáky: definice školní šikany

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
Prof. JUDr. Dalibor Jílek, CSc.

Vypracovala:
Darja Karhánková

Brno 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „*Násilí mezi spolužáky: definice školní šikany*“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.
Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Brně 13. 4. 2012

Darja Karhánková

Poděkování

Děkuji panu prof. JUDr. Daliborovi Jílkovi, CSc. za odborné vedení, cenné připomínky a čas, který mi při konzultacích a zpracování bakalářské práce věnoval.

Darja Karháňková

Obsah

Úvod	2
1. Vymezení příbuzných pojmů: násilí, agrese a agresivita	4
1.1. Pojem násilí	4
1.2. Pojem agrese	7
1.3. Pojem agresivita	13
2. Definice šikany a školní šikany	14
2.1. Definice šikany obecně	14
2.2. Definice školní šikany	15
3. Příčiny, klasifikace a vývojová stádia školní šikany	19
3.1. Příčiny školní šikany	19
3.2. Projevy a druhy školní šikany	19
3.3. Vývojová stádia šikanování	23
4. Základní a zvláštní formy školní šikany	25
4.1. Základní formy školní šikany	25
4.2. Zvláštní formy školní šikany: kyberšikana a homofobní šikana	26
5. Šikana a agrese ve škole	32
5.1. Orientace agrese ve škole	32
5.2. Příčiny zvýšené agrese	33
6. Aktéři školní šikany a následky šikanování	36
6.1. Školní šikana: osobnost agresora	36
6.2. Školní šikana: osobnost oběti	39
6.3. Následky šikanování	41
Závěr	44
Resumé	45
Anotace	46
Klíčová slova	47
Seznam literatury	48

ÚVOD

Přestože přirozenost lidského druhu spočívá mimo jiné v soužití, vzájemné komunikaci a spolupráci, lidé si stále více a častěji ubližují. Násilí, hrubost, surová agresivita, to jsou jevy hluboce zakořeněné v naší společnosti, disponující mnoha rozmanitými podobami. Jednou z nich je šikana, celospolečenský problém promítající se do všech oblastí lidského života. Opakované ponižování lidské důstojnosti, sužování a trýznění silně poznamená životy těch, kteří si šikanou prošli.

Šikana je sociálně – patologický jev, který je v dnešních školách velice aktuálním tématem. Navzdory tomu, že se jedná o velmi diskutované téma, se ji dosud nepodařilo zastavit nebo alespoň výrazně zmírnit její výskyt, projevy, ale také stopy, které za sebou zanechává.

Tato bakalářská práce se zabývá problematikou násilí mezi spolužáky a školní šikanou. Co je to školní šikana, jak ji definujeme? Jaký je vztah agresora a oběti? Jaké následky na osobnosti žáka šikana zanechává? Právě hledání odpovědí na tyto otázky bylo impulsem k volbě tématu méj bakalářské práce.

Cílem bakalářské práce je poodkrýt problematiku dětského násilí a agrese, definovat a rozebrat školní šikanu, vymezit a vysvětlit pojmy s ní spojené, což jsou násilí, agrese a agresivita. Ve své práci upozorňuji také na kyberšikanu a homofobní šikanu, které dle mého názoru nejsou tolik diskutované a popisované v knihách věnující se šikaně. V této práci je mou snahou analyzovat širší spojitosti školní šikany. Zahrnuto je v ní vše, co považuji za důležité a přínosné vědět o šikaně na základních školách. Dle mého názoru je toho ještě hodně, co se o šikaně pedagogové musí dovědět a naučit se. Jedna z důležitých věcí je se umět spravedlivě k problému postavit a umět ho také vyšetřit.

Moje bakalářská práce je koncipována do šesti kapitol. V úvodní části se zabývám vymezením pojmů, které s šikanou úzce souvisí. Jako první jsem zvolila pojem násilí, kde popisuji jeho příčiny a formy. Dalším pojmem je agrese, u které se věnuji dělení agrese a základním teoriím vzniku agrese (psychoanalytická teorie, neobehavioristická teorie, biologická teorie). Třetím a posledním pojmem v této kapitole je agresivita a vysvětlení rozdílu mezi agresí a agresivitou.

V druhé kapitole se věnuji definování pojmu šikana obecně, definuji školní šikanu a vysvětluji, jaké chování je a není šikanou.

Třetí kapitola popisuje příčiny a druhy šikany a jak lze šikanu rozpoznat. Obsahuje informace o projevech šikany, o jejich skrytých a zjevných známkách a vývojových stupních šikanování.

Čtvrtá kapitola obsahuje informace o základních a zvláštních formách šikany a věnuje se dvěma specifickým formám, o kterých si myslím, že je nutné informovat, vědět o nich a umět je rozpoznat. Jde o kyberšikanu a šikanu homofobní.

Pátá kapitola se zabývá šikanou a agresí ve škole, její orientací a zvýšenými příčinami agrese u dětí.

Poslední kapitola je věnována charakteristickým vlastnostem agresora a oběti, hledání odpovědí na agresorovi příčiny a motivy šikanování. Součástí této kapitoly je popis příčin, proč se dítě stává týraným, a následků, které šikana zanechává.

1. VYMEZENÍ PŘÍBUZNÝCH POJMŮ

Většina společnosti velmi dobře ví, že demokracie stojí a padá na rovnoprávnosti vztahů mezi jejími skupinami a členy. Pro vztah označovaný za šikanování je příznačná asymetrie sil, kdy silnější zneužívá slabšího a omezuje jeho práva. Šikana je zlo stejně jako jiné druhy násilí. Šikanování lze označit za sociální nemoc, usazenou ve společnosti, jejímž důsledkem je poškozování zdraví jednotlivce, skupin, ale i rodiny a společnosti vůbec. Šikanu nestačí jen odsuzovat, ani ji nestačí potírat. Musí se jí především rozumět.¹

Problematika šikany s sebou přináší několik pojmů, které je třeba dobře znát pro příkladnou orientaci v tomto rozsáhlém tématu.

1.1 Pojem násilí

Násilí je různými autory pojímáno z odlišných úhlů. Mnozí z nich považují násilí za jakousi podkategorii agrese. Jiní autoři naopak dbají na striktní oddělení obou pojmů. Z jejich pohledu je agrese motivačním činitelem a násilí je jedním z jeho projevů, odrážející se v lidském chování. Ve svojí práci se ztotožňuji spíše s druhým pohledem, tedy s tím, že agrese je motivačním činitelem, který se může projevovat násilím.²

Existuje mnoho obecných pojetí násilí, například sociologických nebo kriminologických, které jej posuzují jako společenský jev. Kladou si za cíl zachytit a vysvětlit jeho stav, strukturu, vývoj, přičemž jeho příčiny hledají v sociálních procesech. Psychologický přístup chápe násilí jako: „...*patologický způsob interakce konkrétního jedince (skupiny) s okolím. Řadíme sem všechny aktivity, pomocí nichž si jedinec nebo skupina (subjekt, aktér) vytváří a reguluje vztahy vůči sociálnímu okolí způsobem, který je vnímán jako agresivní či manipulativní.*“³

Obecně lze nahlížet na násilí jako na jednání, které působí bolest druhému člověku nebo jej poškozují. V životě se člověk může setkat s různými projevy násilí. Jsou odlišné způsobem provedení, aktéry a oběťmi, příčinami vzniku, následky pro

¹ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995, s. 11

² ŠMEJKALOVÁ, A. *Agrese a násilí*. Praha, 2009.

³ SPURNÝ, J. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion, 1996, s. 7

účastníky, délkou trvání, očekávaností či neočekávaností vzniku a podobně. Tyto okolnosti individualizují vznik, průběh, ale i řešení konfliktních situací či násilných incidentů.⁴

J. Alan definuje násilí jako jeden z projevů zla. Dle něj jde o činnost, kterou jinému působíme újmu na zdraví, majetku atd. Původně byl pojem násilí spojován s vraždou nebo loupeží. V novějším, modernějším pojetí je násilí chápáno spíše obecněji. Toto pojetí vnímá násilí jako prostředek či způsob, jak přinutit jiného člověka nebo sociální skupinu, aby činili něco, co činit nechtějí. Nebo jim znemožnit vykonávat něco, co vykonávat chtějí.⁵

Konflikt jako příčina násilí

Představit si život bez konfliktů je nemyslitelné, protože konflikty vznikají, kdykoliv se lidé setkají. Jsou součástí našeho života a ukazují nám, jak je každý člověk jedinečný a jiný. Konflikty vznikají jak mezi námi, tak i v nás. Zatěžují nás a vyvolávají negativní pocity a silné emoce.

Násilí může mít různé příčiny. Dle Spurného to může být existence a následné nahromadění vnitřních konfliktů, které v člověku vyvolávají potřebu řešit je a vyrovnat se s nimi. Situace, které neumožňují uspokojování potřeb člověka, zvláště základních potřeb, působí jako spouštěč konfliktů a následně i násilí.

Původ slova konflikt pochází z latinského slova *confligere* - srážka, zápolit, utkat se. Dle Freuda byly konflikty východiskem psychického pohybu.⁶ Jeho podstatu lze vysvětlit z hlediska rovnováhy a stability v systému. Konflikt je něco destabilizujícího rovnováhu systému. Za konflikt je možno považovat také rozpaky, jak se zachovat v neznámé situaci, anebo válečný konflikt. S ohledem na roli lidí v konfliktech rozlišujeme:

- *extrapersonální konflikty* - probíhají mimo oblast lidské působnosti. Ke světu přírody a jejích konfliktů se psychologie uchyluje pouze proto, aby zde nacházela podobnosti a vzorová řešení
- *interpersonální konflikty* - konflikty, které vznikají mezi lidmi
- *intrapersonální konflikty* - odehrávají se uvnitř lidského nitra⁷

⁴ SPURNÝ, J. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion, 1996, s. 7

⁵ ALAN, J. *O zlu, agresi a násilí*. Praha: EGEM, 1994, s. 85

⁶ SPURNÝ, J. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion, 1996, s. 30

⁷ ALAN, J. *O zlu, agresi a násilí*. Praha: EGEM, 1994, s. 35

Napětí, vyvolané existencí konfliktu, zvyšuje citlivost člověka k vnímání okolních podnětů a situací, které by potřebu řešit vnitřní konflikt umožnily uspokojit. Při výskytu odpovídající podnětové situace, tzv. spouštěče, člověk ventiluje vnitřní konflikt, a to se projevuje v jeho chování. Nejčastěji jeho manipulativní nebo násilnou formou.⁸ Násilnému jednání tedy předcházejí konflikty.

Formy násilí

Násilí nemusí být vždy na první pohled zjevné. Může být realizováno prostřednictvím nemalého množství úkonů. Důsledkem některých z nich může být až usmrcení jedince. Pro představu jsou níže uvedeny možné formy či akty násilí, které jsou blíže specifikovány.

„Fyzické násilí: bití, řezání, škrcení, píchání ostrými předměty, kroucení rukou, tahání za vlasy, facky, kopání, pálení cigaretou, házení po oběti nejrůznějšími předměty, dušení, útok nožem či jinou zbraní, odpírání jídla či spánku apod. V extrémních případech může tento druh násilí vyústit v přímé ohrožení života.

Psychické násilí: ponižování, hrubé nadávání, urážení, vyhrožování, zastrašování činy, gesty, ničením věcí a majetku oběti nebo jejich schováváním, likvidací nebo výhrůžkou likvidací domácích zvířat, vystavováním zbraní tak, aby oběť zastrašily.

Emocionální násilí: ponižování, nejrůznější pokořování, vyvolávání pocitů viny a méněcennosti v oběti, hraní různých „psychoher“ s obětí, využívání dětí jako prostředku nátlaku (vyhrožování jejich odejmutím či únosem), pomlouvání, prohlašování oběti za blázna, hysterku, vyvolávání pocitů viny v oběti, vyhrožování sebevraždou apod.

Sociální násilí: izolování oběti od ostatních lidí, bránění v návštěvě rodiny či přátel, zákaz přijímat návštěvy, svým chováním agresor odrazuje návštěvníka od dalších návštěv, doprovázení oběti např. k lékaři, na úřady, zablokování telefonu, zákaz vycházení z bytu, kontrola korespondence, telefonátů, SMS zpráv; své chování agresor omlouvá žárlivostí.

Ekonomické násilí: snaha zamezit oběti v přístupu k financím (i vlastním), např. zabavení celé výplaty, zákaz docházení do zaměstnání, nechávání se doprošovat o peníze, kontrola vydávání peněz a požadování vyúčtování i nepatrných částek, neposkytnutí peněz na provoz domácnosti, vynucování přepsání bytu nemovitosti apod.

⁸ SPURNÝ, J. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion, 1996, s. 38

Sexuální násilí: zahrnuje všechny sexuální činy, které jsou na jeho oběti vynucované nebo které podstupuje nedobrovolně či s nechtutí, např. domáhání se pohlavního styku násilí nebo výhrůzkami, nucení partnera/ky k sexuálním praktikám proti jeho/její vůli, ponižující sexuální příkazy, nucení ke sledování pornografie, nucení k sexu s jiným mužem či ženou apod.⁹

Ve většině případů se vyskytuje různá kombinace výše uvedených forem násilí. Jedna z nejfrekventovanějších forem násilí je šikana s různou intenzitou agrese.

1.2 Pojem agrese

„Žádná jiná bytost není tak agresivní vůči jedincům svého druhu jako člověk.“

Alexandr Mitscherlich

Agrese, z lat. *ad-gredior* - přistoupit blízko, napadnout, označuje nepřátelství, útok, útočné či výbojné jednání vůči osobě, předmětu či překážce na cestě k uspokojení potřeby (reakce na frustraci).¹⁰ V politice či mezinárodním právu znamená agrese „napadení“, například válečné přepadení jednoho státu druhým.¹¹

Většinou je agrese vnímána jako něco krajně nepříjemného až nepřijatelného. Přitom je součástí naší každodenní zkušenosti a jsme s ní *de facto* neustále konfrontováni. Samotný pojem agrese v naší společnosti nabývá ambivalentního významu, kdy pozitivní agrese je přínosná při prosazování sebe sama ve společnosti, která povětšinou nezohledňuje přání a potřeby konkrétního člověka. Inteligentní a schopný člověk tudíž nedokáže naplnit své možnosti, nedisponuje-li zdravou, pozitivní agresí, jež mu pomůže uskutečnit jeho cíle. Agrese se tak stává aktivní snahou pro dosažení vzdálených cílů. Negativní agrese je pak brána jako příčina zlého jednání, které směřuje k přímému poškození druhého.¹²

Potvrzují to rozličně pojaté definice, které se snaží o přesné vymezení termínu agrese. Jinými slovy, pojem agrese náleží do skupiny slov všeobecně známých, ale odlišně definovaných.¹³

⁹ <http://pomocobetem.cz/>

¹⁰ MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 18

¹¹ ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha: Grada Publishing, 2010, s. 35

¹² <http://pindruse.webzdarma.cz/>

¹³ JANATA, J. *Agrese tolerance a intolerance*. Praha: Grada Publishing, 1999, s. 19

Bourcet a Gravillonová použili ve své knize definici agrese z uznávaného slovníku Larousse: „*Agrese - brutální a náhlý útok na osobu, aniž došlo k provokaci.*“¹⁴ Dahlke zase popisuje agresi jako něco krajně nepříjemného a zavrženíhodného.¹⁵ Čermák píše, že agrese může být chápána jako: „*komponenta normálního chování, která je v určitých podmětových souvislostech a ve formách zaměřených na cíl uvolněna, aby uspokojila vitální potřeby nebo aby překonala ohrožení fyzické nebo psychické integrity.*“¹⁶

Obecně lze říct, že agrese je vlastní, vědomé a záměrné chování, kterým se projevuje násilí, nepřátelskost nebo útočnost vůči nějakému podnětu. A to s velmi výrazným záměrem tomuto podnětu ublížit.¹⁷ Agrese je destruktivní chování, které směřuje k slovnímu, symbolickému nebo fyzickému útoku vůči jiné osobě či předmětu. Na druhé straně ji můžeme považovat za hnací sílu lidského chování, za vůli k moci.

Základní teorie agrese

Sklon k lidské agresi psychologové vysvětlují různě. Jsou dva zcela odlišné přístupy, psychologický a biologický. Psychologická teorie vychází z vrozené a pudové vybavenosti jedince nebo agresi považuje za následek frustrace. Biologická teorie říká, že agrese a její příčiny jsou popsatelné geneticky, neurofyzilogicky a endokrinologicky.

Jednou z nejstarších teorií agrese je považována teorie formulovaná právníkem Jeremym Benthamem z roku 1789. „*Věřil, že lidé jsou motivováni hledat potěšení a zamezovat bolesti a že kriminální jednání spočívá na stejných principech.*“¹⁸

Dle názorů odborníků můžeme hovořit o třech základních teoriích. Jde o teorii instinktivistickou - pudová teorie, nebehavioristickou - teorie prostředí a chování a teorii biologickou.

Instinktivistická, psychoanalytická teorie

Počátky dějin pudové teorie se objevily už dávno, ve filozofickém myšlení. V rámci moderního myšlení se touto tematikou začal zabývat Charles Darwin a veškeré

¹⁴ BOURCET, S., GRAVILLONOVÁ, I. *Šikana ve škole, na ulici, doma. Jak bránit své dítě...* Praha: Albatros, 2006, s. 12

¹⁵ DAHLKE, R. *Agrese jako šance.* Praha: Euromedia Group, 2005, s. 13

¹⁶ ČERMÁK, I. *Lidská Agrese a její souvislosti.* Žďár nad Sázavou: Fakta, 1998, s. 9

¹⁷ MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže.* Praha: Grada Publishing, 2009, s. 9

¹⁸ <http://www.planovanirodiny.cz/>

další zkoumání pudů po Darwinovi vycházelo z jeho evoluční teorie. Instinktivista vnímá agresi z biologického základu, jako základní vrozený pud, instinkt, který je ustavičně vyživován energií, a tím pádem nemusí být nutně výsledkem reakce na okolní podněty. Na této teorii se neinstintivisté, S. Freud a K. Lorenz, shodli. Dle jejich názoru je lidská agresivita pudem, který je syčen z neustále proudícího pramene energie a není zákonitě výsledkem reakce na vnější podněty. Oba byli také zajedno v tom, že je nezdravé, nemůže-li se agresivita jedince vybit v akci.¹⁹ Podle psychoanalytika Freuda jsou lidské činy ve velké míře determinovány pudy, především sexuálním pudem. Pokud je tento pud blokován, dochází k vyvolání agresivního pudu.²⁰ Toto přesvědčení podložil tvrzením, že lidé čerpají ze dvou zdrojů energie, jednou je libido - životodárná energie a druhou je thanatos - instinkt smrti. V přijetí konfliktní povahy lidského bytí viděl Freud východisko z konfliktu mezi pudem života a smrti.²¹

Neinstinktivista Lorenz přišel s trochu odlišným názorem v roce 1950. Agresi vysvětluje na základě instinktu. Jeho úsudkem bylo, že agrese je vrozená na základě genetických faktorů - zachování rodu, získávání potravy, boje o teritorium. Tento instinkt - energie se neustále hromadí v nervových centrech, která mají k příslušnému chování a jednání vztah, a jakmile se ji nahromadí dost, nastane výbuch, a to i bez vnějšího podnětu.²² Proto Lorenz navrhuje, že by společnost měla poskytnout příležitost k bezpečnému uvolnění této energie.²³

Později byla tato teorie rozšířena na frustrační teorii agrese, která tvrdí, že při zmaření úsilí jedince dosáhnout nějakého cíle dojde k vyvolání agrese, která motivuje chování k poškození překážky, která frustraci vyvolala.²⁴ Agrese získaná v důsledku frustrací platí spíše v právě aktuálních agresivních reakcích, nikoli obecně. Dle této teorie Dollarda je jedinec neagresivní, pokud má uspokojeny své základní potřeby. To znamená, že frustrace vede vždy k agresivnímu jednání. Chybí zde ovšem důkaz toho, že např. v rodinách s malými příjmy je agrese a násilí častější než v bohatých rodinách.²⁵

¹⁹ FROMM, E. *Anatomie lidské agresivity*. Praha: NLN, 1997, s. 30

²⁰ ATKINSON, Rita L. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003, s. 405

²¹ PONĚŠICKÝ, J. *Agrese, násilí a psychologie moci*. Praha: Triton, 2005, s. 24-25

²² FROMM, E. *Anatomie lidské agresivity*. Praha: NLN, 1997, s. 30

²³ PONĚŠICKÝ, J. *Agrese, násilí a psychologie moci*. Praha: Triton, 2005, s. 23

²⁴ ATKINSON, Rita L. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003, s. 406

²⁵ HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 2007, s. 118

Behavioristická teorie (teorie chování) vychází z předpokladu, že „*předmětem psychologie lidí je chování nebo činnost lidských bytostí.*“²⁶ Behaviorismus byl založen v roce 1914 J. B. Watsonem. Stejně jako logický pozitivismus vyloučil veškeré „subjektivní“ faktory, které nelze přímo pozorovat, jako „pocit, vjem, touhu, představu a dokonce i citění a myšlení, neboť jsou definovány subjektivně“ (J.B.Watson). Od jeho jednoduchých formulací k brilantním neobehavioristickým prošel behaviorismus značným vývojem.

Neobehavioristická teorie F. B. Skinnera se zakládá na stejném principu jako Watsonovy koncepce. Odmítá jakýkoliv pokus hovořit o „přirozenosti“ člověka a vysvětluje agresi jako naučenou formu chování, díky které se jedinci daří dosahovat vytyčeného cíle. V této teorii není místo pro instinkty, pocity či jiné subjektivní jevy. „*Psychologie se má zabývat zkoumáním, které faktory určité lidské chování posilují a jak je lze co nejúčinněji využít. Skinnerova „psychologie“ je věda o manipulaci chování; jejím cílem je nalézat správné posilující faktory pro povzbuzení žádoucího chování.*“²⁷

A. Bandura je zastáncem názoru, že tuto formu si osvojí člověk tehdy, pokud se mu při dosahování cíle osvědčilo agresivní chování či jednání.²⁸ Bandura a Walters přišli v roce 1961 s pozoruhodným experimentem, přezdívaným *Experiment Bobo*, který měl za úkol zkoumat vliv pozorovaného agresivního chování na možné pozdější podobné projevy dětí. Dětem ve školce promítli film, ve kterém si dospělá žena hraje s nafukovací panenkou. Žena panenku napadala velmi agresivním způsobem, kopala ji a opakovaně tloukla do nosu. Když poté vpustili děti do místnosti s touto panenkou, chovaly se podobně agresivně, jak předváděla „žena - učitelka“. Výsledek tohoto experimentu potvrdil předpoklad, že děti se naučí agresivnímu chování pozorováním vzoru či „učitele“. Kládl velký důraz na osobní zkušenost ve výchově, zda bude ze strany rodičů agresivní chování odměněno nebo potrestáno.

Bandura je kritikem frustrační teorie a zdůrazňuje, že lidé reagují na frustraci rozdílnými způsoby, mohou být jak agresivnějšími, tak naopak i pasivnějšími a uzavřenými do sebe.²⁹

²⁶ FROMM, E. *Anatomie lidské agresivity*. Praha: NLN, 1997, s. 46

²⁷ FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: NLN, 1997, s. 47

²⁸ MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 13

²⁹ HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 2007, s. 118

Biologická teorie

Mnohými studii prokazuje, že pravděpodobnost agresivního chování zvyšují neurofyziologické, neuroanatomické, endokrinní a jiné odlišnosti. Je několik biologických faktorů, které jedince mohou k agresi predisponovat.

Za prvé jsou to působící rozdíly v produkci neurotransmiterů. Velmi důležitými centry určující anatomické rozdíly jsou prefrontální mozková kůra, hypothalamus a amygdala. Při elektrické stimulaci těchto center nebo při poškození, způsobenému nádorem, zraněním apod., se zvyšuje sklon jedince k agresi. Tyto projevy zároveň závisí i na situačních faktorech.

Za druhé je to nízká hladina serotoninu - neurotransmiteru, podílejícího se na potlačování impulzivních reakcí při frustraci. Frustrace je způsobena nějakou překážkou, např. pokud nejsme schopni v určité době dosáhnout určitého cíle, který už jsme měli na dohled.

Za třetí, dle výzkumu Reinische v roce 1981, je to působení vyšší hladiny testosteronu na plod v době těhotenství. Reinisch zjistil, že u dcer matek, kterým byl v průběhu těhotenství podáván hormon podobný testosteronu, se vyskytuje vyšší tendence k agresivnímu chování. Podobně je tomu i u chlapců, kterým byla zjištěna vyšší hladina testosteronu.

V neposlední řadě je bezesporu důležitým faktorem *dědičnost*. Na základě rozsáhlých studií bylo zjištěno, že např. u adoptovaných chlapců z kojeneckého ústavu byly zjištěny vysoké podobnosti agresivity biologického otce a adoptovaného chlapce. *At' je již skutečná podstata jakákoli, biologické predispozice bezpochyby spoluurčují, jak interakce jedince s prostředím formuje jeho sociální scénáře, přesvědčení a schémata a jak lidé emočně a kognitivně reagují na provokující a frustrující podněty z prostředí.*“³⁰

³⁰ ATKINSON, Rita L. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003, s. 64

Dělení agrese:

Agrese je souhrnem emočních stavů a vnitřních impulzů k jednání (např. vztek, nepřátelství, zlost, zuřivost, pohrdání), a to ve spojitosti s určitými fantaziemi o tom, jak někoho pomluvit, zničit, zabít. Agrese však může být i pozitivní, např. v boji za svobodu.³¹ Agresi dělíme:

- dle projevů

verbální - slovní napadení ve formě urážek, pomluv, nadávek, výsměchů

brachiální - fyzické násilí, šikana, týraní, vandalismus, napadání, vraždy

- dle intenzity

bez vnějších projevů - probíhá pouze v myšlení

s vnějšími projevy - verbální agrese (ironie, nadávky, výhrůžky), destrukce (rozbíjení oken, ničení předmětů, bouchání dveřmi apod.), fyzické napadání a násilí na druhé osobě (přestupky a násilné trestné činy jako např. znásilnění, šikana, ublížení na zdraví, pokus o vraždu)

- dle směru

extropunitivně - trestání a nepřátelství vůči vnějšímu okolí

intropunitivně - trestání sebe sama, dochází k sebeobviňování

generalizovaná agrese - vůči všem, např. všem dospělým, všem lidem, lidstvu

konstruktivní agrese - vhodná, účelná, akceptovatelná, napomáhá rozvoji osobnosti

destruktivní agrese - nevhodná, neakceptovatelná, znakem je touha ničit a ubližovat³²

Vlivy, které také působí na agresi, jsou bolest, teplota, hlučné prostředí, přelidnění. Tyto vlivy patří mezi fyzikální parametry. Dále to mohou být toxické substance, jako jsou např. škodlivé zápachy, škodliviny v ovzduší, cigaretový kouř, atmosférické znečištění (hladina ozonu).³³ V neposlední řadě to je narušení osobní zóny, vzrušení a mocenské struktury.

³¹ PONĚŠICKÝ, J. *Agrese, násilí a psychologie moci*. Praha: Triton, 2005, s. 22

³² <http://www.seminarky.cz/Agrese-agresivni-chovani-12947>

³³ ČERMÁK, I. *Agrese, identita, osobnost*. Tišnov: Sdružení SCAN, 2003, s. 108

1.3 Pojem agresivita

Agresivita a agrese jsou pojmy, které bývají často zaměňovány a významově zkresleny. V odborném jazyce je význam každého z nich odlišný.

Agresivita, z lat. *aggressivus* - útočnost, vnitřní pohotovost k agresivnímu chování. Je to osobnostní predispozice, která se v určitých situacích může projevit. V širším slova smyslu je to schopnost organismu mobilizovat síly k zápasu o dosažení nějakého cíle nebo také schopnost vzdorovat nesnázím.³⁴

Dle Fromma je agresivita jako jiné formy chování, je jen a jen naučená a založená na snaze dosáhnout co největších výhod.³⁵ Podstatou je, že cítíme, jednáme a myslíme způsobem, který se nám osvědčil jako úspěšná metoda k dosažení našeho cíle.

„Pojmem agresivita označujeme vnitřní tendenci reagovat dlouhodobě hostilním jednáním, které vykazuje vysokou pohotovost k agresi a vyjadřuje vnitřní dispozici (osobnostní vlastnost), kterou zpravidla chápeme jako relativně stálou a méně ovlivnitelnou charakteristiku osobnosti. Agresivitu můžeme jednoduše definovat jako dlouhodobý sklon k agresivnímu chování.“³⁶

V různých projevech lidského chování můžeme pozorovat velkou škálu forem i míry agresivity. Především jde o zaměřenost vůči ostatním lidem, předmětům nebo sobě samému. Může jít o přímou fyzickou agresi nebo verbální a nonverbální agresivitu, např. upřený výhrůžný pohled apod. Formou projevu může být pasivní agresivita, která má charakter spíše zanedbávání, přehlížení, odmítání uspokojování potřeb, nebo aktivní agresivita, která je činem, reakcí proti osobě nebo předmětu, projevující se především pohybem. Verbální aktivní agresivita se může projevovat křikem, nadáváním nebo zesměšňováním.

Agrese je chování, které vědomě a se záměrem ubližuje, omezuje svobodu a působí škodu jiným osobám, popřípadě věcem.³⁷ Agrese je popisována jako obvyklá reakce na frustraci, tudíž agrese není počátkem procesu, ale jeho následek.

³⁴ MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 9

³⁵ FROMM, E. *Anatomie lidské agresivity*. Praha: NLN, 1997, s. 54

³⁶ <https://socv2.nidm.cz/>

³⁷ *Ottův slovník naučný XIV*. Praha: PASEKA, 1999.

2. DEFINICE ŠIKANY A ŠKOLNÍ ŠIKANY

Mezi nejzávažnější společensky negativní jev v současné době patří šikana. Slovo šikana, „*chicane*“, je francouzského původu a přeložit se může jako zlomyslné sužování, týrání, obtěžování, pronásledování nebo příkoří. Dříve se používalo v byrokratických systémech, bylo synonymem pro obtěžování a zneužití moci. Petr Příhoda, pražský psychiatr, jako první u nás zavedl tento termín ještě v období před rokem 1989 ve spojitosti s agresí v tehdejší socialistické armádě.³⁸

2.1 Definice šikany obecně

Šikanou je označován vztah, pro který je příznačná absolutní nesouměrnost sil, přičemž mocnější zneužívá slabšího a hrubě omezuje jeho práva.³⁹ Jde o multidisciplinární problém, který spadá do oblasti psychologie, pedagogiky, sociologie a v neposlední řadě do oblasti mravní. Obecně lze říct, že šikana je patologické chování, jejímž důsledkem je poškození zdraví jedince nebo celých skupin včetně rodiny a společnosti. Zdraví definuje Světová zdravotnická komise jako stav úplného, tělesného, duševního a sociálního blaha.⁴⁰

Projevy šikany mohou mít různou intenzitu – od těch, které porušují školní pravidla až po ty, jež naplňují skutkovou podstatu trestných činů. Vaníčková definuje termín šikana z právního hlediska jako jednání, pro které je charakteristický úmysl a které je zaměřeno proti jinému subjektu a útočí na jeho lidskou důstojnost.⁴¹

Podle Choděry, z hlediska práva, se s pojmem šikana právní praxe setkává často. Šikanování nebo pojem šikana však naše platná právní úprava neužívá. „*V právní praxi bývá pojem šikana používán jako synonymum pro úmyslné jednání, které je namířené proti jinému subjektu a které útočí na jeho lidskou důstojnost.*“ Šikana bývá postihována dle ustanovení trestního zákona na základě páchaní trestných činů proti svobodě a lidské důstojnosti. Potrestání pachatelů má však dvě podmínky trestní odpovědnosti, které

³⁸ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi. Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí.* Praha: Portál, 1995, s. 25

³⁹ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany.* Praha: Portál, 2011, s. 17

⁴⁰ VANÍČKOVÁ, E. *Násilí v rodině.* Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, s. 14

⁴¹ VANÍČKOVÁ, E. *Cesta za poznáním šikany: Šikanování mezi dětmi.* Praha: Česká společnost na ochranu dětí, 2002, s. 21

musí být naplněny, a to je stránka materiální a formální. Materiální stránka znamená, že se pachatel dopustil jednání, které splňuje znaky trestného činu přesně tak, jak jsou uvedeny v trestním zákoně. Formální stránku naplňuje úmysl pachatele takového jednání se dopustit (pachatel musí být trestně odpovědný) a dále fakt, že míra společenské nebezpečnosti jeho jednání dosahuje intenzity uvedené v zákoně. Pokud nelze toto chování pachatele zařadit jako trestný čin, neznamená to, že by jeho jednání nemohlo být postiženo jako přestupek. Pokud je pachatelem dítě mladší 15 let, neznamená, že nemůže být potrestáno. V takových případech je možné umístění dítěte do ústavu.⁴²

Protože důsledkem šikany nezáleží kdy bývá poškození nebo ublížení druhé osobě, je nutné přiznat, že šikana má násilný statut. Jde o projev patologických interpersonálních vztahů.

Šikana není záležitostí pouze určitého období. Může být provázána celým životem. Začíná v rodině mezi sourozenci, pokračuje ve školských zařízeních a v zájmových skupinách, objevuje se i v zaměstnání nebo mezi partnery. Výjimkou nejsou ani nemocnice či domovy pro seniory. Výskyt šikany v kterémkoliv životním období je samozřejmě fatální.

Tato bakalářská práce se bude podrobněji zabývat šikanou na základní škole, která i přesto, že je velmi často diskutovaným tématem, se neustále děje, vyvíjí se a nabývá nových forem. Prvotní stupně šikany se vyskytují ve většině formálních skupin, ve školách.

2.2 Školní šikana

Škola a školní zkušenosti jsou pro vývoj dítěte velmi důležité. Zde poprvé je mimo svoji rodinu, není zde přijímáno bezpodmínečně, ale je tu posuzováno podle svých schopností, výkonů a své práce. Je to pro něho konkurenční prostředí mezi vrstevníky, má příležitost k získání zkušeností v kontaktu s ostatními, učí se vytvářet si s nimi vztahy, podřizovat se a zvládat konflikty. Avšak i zde, v tomto prostředí, se dítě může stát objektem násilí a agrese. Specifickou formou agrese je šikanování.

Školní šikana není žádným novým pojmem moderní společnosti. Již v dřívějších dobách docházelo k tzv. křtícím praktikám, které měly sloužit k přijímání nových žáků.

⁴² KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001, s. 213

Ty se dějí i v současnosti na amerických školách, jako nedílná součást „elitních studentských klubů.“ Hlavním principem těchto praktik je dokázat, že žák je hoděn členství v takové skupině. Většinou to musí prokázat svojí odolností vůči psychickému a fyzickému tlaku ze strany stávajících členů. I v Evropě se vyskytovaly podobné procesy, kterými musel student před vstupem do skupiny projít, a tím si zasloužit členství. Příkladem může být francouzský „*bizutage*“, jev blízký šikaně. I přesto, že byl tento zvyk roku 1992 oficiálně zákonem zakázán, i v současné době je v mnohých školách praktikován.⁴³

V poslední době pedagogové stále častěji zaznamenávají v chování žáků násilí, agresivitu, absenci ve školní docházce a poruchy v sociálních vztazích. Dnešní školní šikana vykazuje oproti dřívější době některé varující znaky. Jedná se především o snižování věkové hranice agresorů a zvyšující se počet případů. Neopomenutelný varující znak je také větší rafinovanost.

Školní šikanu lze popsat jako zlovolné emoční, tělesné nebo psychologické ohrožování jednoho žáka jiným žákem nebo skupinkou žáků, které se může odehrávat ve škole i mimo školní prostředí, např. cestou ze školy domů.⁴⁴ Školní šikana je úmyslné ubližování mezi spolužáky, kdy jeden z nich se nemůže bránit a je ponížen. Je to násilné chování mezi těmi, kteří mají stejné postavení; ve škole jsou to žáci, ve sportovním oddílu jsou to sportovci. Šikanování je akt, kdy jeden či více žáků úmyslně a obvykle opakovaně zotročují a týrají spolužáka či spolužáky s použitím agrese a manipulace.⁴⁵

Do školní šikany samozřejmě patří i šikana učitelů ze strany žáků a obráceně. Tato práce je výhradně o šikaně mezi spolužáky. V Metodickém pokynu ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy je šikanování definováno jako „*jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrozit nebo zastrašovat žáka, případně skupinu žáků. Spočívá v cílených a opakovaných fyzických a psychických útocích jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužití.*“⁴⁶

⁴³ BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003, s. 16

⁴⁴ KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ J. *Zlo na každý den: Život s deprivanty 1*. Praha: Galén, 2001, s. 27

⁴⁵ KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve škole: Příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. Praha: Portál, 1997, s. 45

⁴⁶ <http://www.msmt.cz/>

Šikana se ovšem projevuje i v nepřímé podobě jako přehlížení a ignorování žáka třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost šikany spočívá v dlouhodobosti, v závažnosti a nezřídka v následcích na tělesné a duševní zdraví obětí.

Důležité je zdůraznit nezbytnou součást šikany, a to nepoměr sil mezi agresorem a obětí. O šikaně mluvíme vždy, jestliže je oběť z nějakého důvodu bezbranná. Může to být fyzická slabost nebo psychická zvláštnost, plachost, bázlivost, citlivost aj.

Co je a co není šikana

V souvislosti se šikanou se vynořuje ten nejtěžší problém, a to je určení hranic, kde končí nevinné škádlení a kde už začíná šikana.

Škádlení je legrací pro obě strany. Pokud to tak jedna ze stran nebere, pak se iniciátor omluví a dál nepokračuje. Škádlení ovšem může být i nepříjemné, ale není jen jednostranné. Ten, komu se to nelíbí, se může bránit a necítí ponížení a stud.

Pokud jde o šikanu, tam je to obráceně. Iniciátor chce ubližovat a má z toho radost.⁴⁷ Faktem je, že žádná jednoznačná hranice neexistuje. Jako příklad takové situace je, když pedagog přistihne peroucí se žáky, z nichž jeden ubližuje druhému.

Jako šikanování neoznačujeme obvykle hádky, krádeže, pomluvy či občasné rvačky mezi přibližně stejně silnými žáky, ledaže by toto jednání bylo součástí sociální izolace. V tom případě by se pak jednalo o šikanu. Co také nemusí být šikanou, je rasové násilí, kterého je mezi dětmi hodně, potom tzv. „kanadské žertíky“, sexuální obtěžování a zmíněné škádlení, které je mezi dětmi běžnou zábavou a důležitou školou vzájemného poznávání, sbližování a sociální komunikací.⁴⁸

Pro přiblížení se problému uvádím příklad. Otec žáka Tomáše z páté třídy informoval učitelku o šikanování svého syna žákem Pavlem a uvedl ji několik situací. Když učitel vysloví jeho příjmení, Pavel se směje, neustále spojuje jeho příjmení s různými slovy, např. fouskniha, foussešit, vymýšlí si zkratky, ve který se mu posmívá, např. FTU - Fous to urval. Stále vymýšlí lživé historky o jeho otci, který prý jezdí autobusem a nechce vzít paní učitelku do školy, vyhodí ji z autobusu, rozšlape ji brýle, a pak odjede... Třídní učitelka i psychologka to označily za běžné škádlení. Později se ukázalo, že Tomášovi ubližují tři spolužáci v čele s Pavlem, nedokáže se jim bránit a moc ho to trápí.

⁴⁷ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 64

⁴⁸ ŘÍČAN, P. *Jak na šikanu*. Praha: Grada publishing, 2010, s. 23

Dalším problémem, který se váže k tomuto obtěžujícímu jednání, je opakovanost. Někteří autoři, zabývající se tímto tématem, považují opakovanost za podstatný rys šikany.⁴⁹ Pokud ovšem vezmeme v úvahu situace, kdy se někdo někomu opakovaně vysmívá a nadává mu, znamená to snad, že ho šikanuje?

Dle mého názoru může být šikanou i jednorázový útok. Pro posouzení, zda jde o šikanu či nikoliv, je vždy nutné mít na zřeteli i další rysy šikanování. A to zvláště nepoměr sil a násilí jako cíl jednání. Jednorázovou šikanou může být čin, pokud je úmyslný, s vážnými následky, bez dosažení nějakého zisku a oběť se nemůže bránit.

Osobně vymezuji školní šikanu jako asociální, patologické chování, narušující tři roviny lidské existence, a to psychologickou, fyziologickou a sociální, které se navzájem prolínají. Je to kombinace agrese, vzteku, nepřijetí sama sebe a emoční nedostatečnosti. Úmyslem je týrání, ponížení, zesměšnění a destrukce důstojnosti žáka, s cílem dosáhnout emoční libosti agresora.

Sociálně patologickým chováním označujeme všechny projevy, které jsou společností uznávány jako nežádoucí a porušující práva ostatních a sociální i morální normy.⁵⁰ Vztek je nejsilnější reakcí hněvu, podle intenzity. Hněv je emoce, silná reakce na překážku, stojící v cestě při dosahování nějakého našeho cíle.⁵¹ A emoční libostí označují orgasmickou vlnu, zahrnující subjektivní zážitky libosti provázené fyziologickými změnami a motorickými projevy.

Nejběžnějším a zároveň nejnebezpečnějším typem šikany je vnitrotřídní šikana. Oběť to dlouhodobě psychicky poškozuje. Míst, na kterých dochází ke školní šikaně, je mnoho. Intramurálně to jsou toalety, šatny, schodiště, skrytá zákoutí, kam nechodí učitelé, jídelna nebo školní pozemek. Velmi často však k násilí dochází přímo ve třídě, v přítomnosti ostatních spolužáků. Nezřídka se stává, že z lhostejnosti nebo ze strachu vrstevníci oběti nepomohou anebo se dokonce šikanou výborně baví.⁵²

Extramurálně dochází k šikaně cestou do školy, před školou, cestou ze školy nebo když si jde dítě hrát ven.⁵³ Zde jsou oběti zvláště oslabené a bezbranné. Jedním ze základních problémů v odhalování šikany je lstivost útočníků a stud oběti. Je proto třeba všimnout si všech možných náznaků, které by mohly upozornit na přítomnost šikany.

⁴⁹ BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003, s. 24

⁵⁰ <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/>

⁵¹ <http://cs.wikipedia.org/>

⁵² ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi. Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995, s. 27

⁵³ BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003, s. 16

3. PŘÍČINY, KLASIFIKACE A VÝVOJOVÁ STÁDIA ŠKOLNÍ ŠIKANY

3.1 Příčiny školní šikany

Školní šikana má více příčin, některé jsou patrné již na první pohled, jiné odhalíme, až když se dostaneme do hloubky problému. Podstatnou charakteristikou příčiny šikany je výrazná sobecká a sebestředná orientace člověka. Ten není schopen poznat zlo, i když ho páchá. Další můžeme uvést podmínky v oblasti biologické, psychologické a sociologické.⁵⁴

Nyní zde podkryjeme jednu ze skrytých příčin, proč k šikaně dochází. Tou je tlak kolektivu a týká se především chlapců. Kolektiv nebo společnost nutí mladého chlapce k mužnému chování, být tvrdý, nebát se rány a sám ji také dokázat dát. Je to tradiční tlak k mužnosti, kde chybí řád a legitimita. Společnost od něj požaduje popření své „ženské poloviny duše“, žádná změkčilost, citlivost, podřizování se, ale energičnost, bojovnost a ráznost.

Dalšími možnými příčinami jsou tendence k ovládnutí jiného jedince nebo krutost, zvědavost či touha po nových zážitcích.⁵⁵ V neposlední řadě je důležité také uvést nedostatek pozitivních vzorců, špatnou výchovu, násilí v rodině, televizní násilí, vysoké nároky na žáka ve škole, rozdíly dětí z bohatých a chudých rodin. I to mohou být jedny z mnoha příčin.

3.2 Projevy a druhy školní šikany

Rozlišujeme několik druhů šikany - psychickou, fyzickou, případně kombinaci obou. Zde je hlediskem dělení šikany způsob chování. Abychom porozuměli varujícím signálům projevů šikany, může využít pomoci tzv. „trojdimensionální mapy“, podle které členíme projevy:

- přímé a nepřímé
- fyzické a verbální

⁵⁴ KOVÁŘ, M. Nová cesta k léčbě šikany, Praha: Portál, 2011, s. 130

⁵⁵ ŘÍČAN, P. Agresivita a šikana mezi dětmi. Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí. Praha: Portál, 1995, s. 28-30

- o aktivní a pasivní

Kombinací těchto tří dimenzí vzniká osm druhů šikanování a díky této klasifikaci lze dobře postihnout odlišnosti různých typů šikanování.⁵⁶

Fyzické aktivní přímé Útočníci oběť věsí do smyčky, kopou, škrtní, fackují.
Pro ilustraci uvádím příklad: Jeden žák první třídy byl zkopán tak nešťastně, že mu těžce poranili oko, na které oslepl, později oslepl i na druhé oko. Rodiče prvňáčka se soudili se školou.

Fyzické aktivní nepřímé Kápo pošle nohsledy, aby oběť zbili, ničí oběti věci.

Fyzické pasivní přímé Agresor nedovolí oběti si sednout do lavice, fyzické bránění.

Fyzické pasivní nepřímé Agresor odmítne oběť na její požádání pustit ze třídy na WC.

Příklad: Iniciátor zaklínal smetákem dveře od toalety a oběť se nemohla dostat ven celou vyučující hodinu. Zmeškala vyučování a měla problém vysvětlit vyučujícímu, kde byla.

Verbální aktivní přímé Nadávání, urážení, zesměšňování.

Příklad: Od první třídy si s Janou nechtěl nikdo hrát, protože byla postižena mozkovou obrnou. Jejich krátkodobou pozornost získala, jen když jim něco dala. Zhoršilo se to při přestoupení do jiné školy. Nejen že ji děti nepřijaly, ale začaly ji trápit. Vypsaly dokonce petici, zda s nimi může jet Jana na hory, většina nechtěla. Později celá třída odhlasovala, že chtějí, aby třídu opustila, že za vše špatné tam může ona. „To pajdavý kopyto“ za vše může....⁵⁷

Verbální aktivní nepřímé Rozšiřování pomluv, dále i tzv. symbolů agrese – kresby, básně.

Verbální pasivní přímé Neodpovídání na pozdrav, na otázky apod.

Verbální pasivní nepřímé Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělají její trýznitelé.

Šikana obsahuje celou řadu možností, jak se projevuje. Abychom mohli od sebe odlišit výše vyjmenované druhy šikany, je zapotřebí použít kritérií, kterými jsou:

1. Viditelnost šikany - skrytá a zjevná. Skrytá spočívá v sociálním vyloučení oběti ze skupiny a přehlížení. Zjevná se projevuje fyzickým násilím, např. bitím, strkáním, ponižováním, vydíráním, dále psychickým ponižováním a vydíráním, např. nucením ke svlékání, k posluhování, sociální izolací, nadávkami.

⁵⁶ KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování: Cesta k zastavení epidemie šikanování ve školách*. Praha: Portál, 2005, s. 32

⁵⁷ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 59

V neposlední řadě jsou to destruktivní útoky na majetek oběti, jako trhání sešitů, brání věcí, poškozování oblečení.

2. Podle míry aktivity oběti - Oběť se může chovat pasivně snášením ponižujícího chování ostatních, nechá na sebe plivat, nechá se strkat, nechá po sobě házet věcmi anebo nedobrovolně poslouchá a koná činnosti, které mu agresor poručí, nosí mu tašku, dává mu svačiny, píše za něj domácí úlohy.
3. Podle formy útoku - Fyzický útok - sem patří pohlavkování, strkání, kopání, tahání za vlasy, údery pěstí, podrážení nohou, sexuální dotýkání. Za verbální útok se považuje nadávání, posmívání, pomlouvání a šíření lží. K dalším projevům šikany patří odcizení jídla, odcizení osobních věcí, ničení školních pomůcek, požadování peněz, omezování osobní svobody, zastrašování násilím.

V dnešních školách se můžeme potkat s novým projevem šikany, který nazýváme ekonomická šikana. Podstatou jsou rozdílné finanční možnosti rodičů, prohlubují se rozdíly mezi bohatými a chudými dětmi. Příkladem mohou být mobilní telefony. Děti, kterým ho nemohou rodiče koupit, jsou vystavovány posměchu a opovržení.⁵⁸

Šikanování je proces, jehož projevy nejsou vždy určující a zřejmé. Je zdůrazňována nezbytnost vícerozměrného pohledu na problematiku šikany. Uvádí se tři praktická hlediska, která jsou pro náhled na projevy šikany nezbytná.

Trojrozměrný pohled na šikanování:

Behaviorální pohled - V praxi nejběžnější a povětšinou jediný pohled, který je nezastupitelný při primárním posouzení situace. Jde o fyzickou agresi a používání zbraní, slovní agresi a zastrašování, krádeže, ničení věcí, násilné a manipulativní příkazy a zraňování izolací, oklikou a „uměleckými“ výtvary směřujícími vůči oběti. Příkladem může být oběť, která je škrcena provazem nebo šálou a to až do ztráty vědomí. Když si oběť přisedne ke stolu, všichni si štítivě odesdnou jinam. Oběť je vystavena hromadnému kopání, fackování, jsou jí stříhány a upalovány vlasy.

⁵⁸ BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003, s. 28

Oběti je vyhrožováno zabitím, umlácením, oběšením. Agresor bere oběti peníze, trhá a ničí ji oblečení, přivlastňuje si její věci. Oběť je nucena mýt záchody, je nucena klečat, čistit boty.⁵⁹

Psychodynamický pohled - Tento rozměr není vnějšímu pohledu přístupný. Zde je v popředí vazba mezi agresorem a obětí, přičemž oběť i agresor jsou na sobě závislí. Oběť je schopná pro mučitele udělat cokoli, jen aby se zalíbila. Tato závislost může být jak jednostranná, tak i oboustranná. Tento vztah je ovšem vždy nerovnoprávný. Uvádím příklad vzniku tzv. stockholmského syndromu, kdy např. oběť považuje agresora za kamaráda a obdivuje ho. (Stockholmský syndrom - podle místa, kde se projevil. Pracovníci banky byli drženi pět dní jako rukojmí v ponižujících podmínkách. Po osvobození neprojevovali k agresorům nenávisť, ale naopak citovou náklonost a jejich přáním bylo, aby nebyli agresori potrestáni. V mnohém také převzali jejich názory).⁶⁰

Sociálně - psychologický pohled - Šikánování v zásadě není pouze záležitostí agresora a oběti. V podstatě jde o nemoc, které podlehl celý skupinový organismus. V tomto případě je velmi nutné znát zákonitosti vnitřního vývoje šikany.⁶¹

Z tohoto trojrozměrného pohledu mimo jiné vyplývá, že šikana není záležitostí evidentní. Její projevy nemusejí být na první pohled patrné. Pro včasné rozpoznání přítomnosti šikany je třeba věnovat pozornost všem výše zmíněným dimenzím, které mohou napomoci rozpoznat nejen zjevné, ale i skryté známky šikany.

Zjevné a skryté projevy šikany:

zjevné známky šikany

- nadávání, zesměšňování a ustavičné kritizování
- ponižování a omezování svobody
- pohrdání, ignorování, vydírání a vyhrožování
- tělesné napadání a bití
- nucení k sexuálním praktikám

skryté známky šikany

- zhoršení prospěchu, ztráta zájmu o školu
- záškoláctví
- absence přátel či kamarádů

⁵⁹ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 31

⁶⁰ ŘÍČAN, P. *Jak na šikanu*. Praha: Grada publishing, 2010, s. 45

⁶¹ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 45

- patrný strach, bázlivost a nejistota v chování
- somatické potíže bez lékařského nálezu
- v době přestávek mezi vyučováním vyhledává dítě společnost učitelů
- pozdní příchody ze školy
- opětovná ztráta věcí nebo jejich poškození
- známky fyzického násilí na těle dítěte
- smutné, apatické chování⁶²

3.3 Vývojová stádia šikanování

Šikana není statickým problémem. Jde o proces, který podléhá pěti vývojovým stupňům, jež sebou přinášejí specifické rysy. Znalost vnitřního vývoje procesu šikany je velmi důležitým aspektem pro její diagnostiku a volbu účinné terapie.

Tématem vývojových stupňů šikany se z našich autorů nejvíce zabývá Kolář, který je popisuje takto:

1. stupeň Ostrakismus

Jde o vznik počátků šikany. Podnětů může být několik. Například výskyt tzv. „outsidera“ ve třídě. Mnohdy stačí, aby učitel vícekrát vytýkal žákovi určité slabiny. Takové děti se velmi často dostávají na nejnižší úroveň ve skupině. V nejednom případě začnou pociťovat první, i když mírné, zejména psychické formy násilí. Jsou ostatními odmítáni, pomlouváni nebo ignorováni. Často jsou terčem tzv. „legrácek“ a intrik. Takové situace lze chápat jako zárodečnou podobou šikanování. Mají v sobě riziko dalšího negativního vývoje.

2. stupeň Fyzická agrese, přitvrzování manipulace

Psychický nátlak se transformuje v útok fyzický. Zesiluje manipulace s obětí. Agresor v této etapě zakouší jak chutná moc, jaké uspokojení mu přináší to, když bije, týrá, ponižuje. Následný vývoj šikany závisí na míře pozitivního zaměření skupiny a na postojích žáků k šikaně. Pokud mají žáci negativní postoje k násilí a ubližování slabším, pak pokusy o šikanování neuspějí. Když je ale imunita skupiny vůči šikaně oslabena, jsou pokusy o šikanování trpěny - můžou pak přerůst do pokročilých stupňů.

⁶² PÖTHER, P. *Dítě v ohrožení*. Praha: G plus G, 1999, s. 37

3. stupeň Vytvoření jádra

Je prakticky rozhodující. Pokud nezasáhne silná pozitivní skupina, pak tažení tyranů přechází do dalších fází. K agresorům se přidají další jednotlivci. Cílem tohoto „úderného jádra“ budou stále ti nejslabší, ti nejnižší postavení.

4. stupeň Většinové přijetí norem agresora

Šikana se rozjíždí v plném rozsahu. Agresorův vliv je tak silný, že jeho normy přejímá celá skupina. I mírní a ukáznění žáci se začínají chovat krutě, aktivně se zúčastňují týrání spolužáka. Také prožívají pocit uspokojení z ponížení, bolesti a útrap toho druhého, slabšího. Dělají to proto, aby oni sami se nestali tím týraným.

5. stupeň Totalita

Obvykle se na základní škole nestačí tento stupeň vytvořit. Jde zejména o záležitost věznic, výchovných ústavů, případně středních škol. Agresoři jsou uznáváni jako „nadhli“ . Oběti jsou pak „podhli“ , „otroci“ . Vůdce tyranů zaujímá vedoucí místo, rozhoduje o všem, co se ve skupině děje. Velmi špatné je, jestliže je tímto vůdcem žák s výborným prospěchem, ochotný, podporovaný pedagogy. Oběť v tomto stadiu utíká do nemoci, má mnoho absencí, často i neomluvených, vyhýbá se škole a v nejhorším případě končí psychickým zhroutilím nebo pokusem o sebevraždu.⁶³

⁶³ KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve škole: Příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. Praha: Portál, 1997, s. 57

4. ZÁKLADNÍ A ZVLÁŠTNÍ FORMY ŠKOLNÍ ŠIKANY

4.1 Základní formy školní šikany

Základními formami šikany nazýváme celkový vnější pohled na šikanu. Můžeme je dělit z hlediska typů agresí na 5 základních forem:

1. Šikana dle typu agrese a prostředku týrání. Jde o fyzickou, psychickou a smíšenou šikanu. Kyberšikana je tu zastoupena jako specifická forma psychické šikany. Podrobněji o ní bude psáno níže.
2. Šikana dle věku a typu školy. Jde o šikanu mezi předškoláky v mateřské škole, mezi žáky prvního a druhého stupně ZŠ, dále mezi uční, středoškoláky až po vysokoškoláky.
3. Šikana z genderového hlediska. Je to dívčí a chlapecká šikana, homofobní šikana, šikana dívek vůči chlapcům a obráceně.
4. Šikana odehrávající se ve školních zařízeních s různým způsobem řízení. Na jedné straně to může být škola s demokratickým vedením, na druhé straně škola, případně ústav, kde vládne tvrdý hierarchicko - autoritativní systém.
5. Šikana dle speciálních vzdělávacích potřeb. Sem řadíme šikanu nevidomých, neslyšících, mentálně retardovaných, tělesně postižených žáků apod.

Je důležité o jednotlivých typech vědět co nejvíce. Je obtížné odhalovat šikanu, zvláště např. v případě dívčí šikany, která se často odehrává mezi „kamarádkami“, a v případě homofobní šikany, která má své zvláštní projevy a specifický rejstřík ubližování. A posledním případem obtížného odhalování jsou uzavřená zařízení, jako jsou internáty, dětské domovy, výchovné ústavy, kde je oběť nucena žít dohromady s agresorem a prožívá jednu z nejkrutějších forem šikany.⁶⁴

⁶⁴ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 79

4.2 Zvláštní formy školní šikany: kyberšikana a homofobní šikana

Čeští autoři, kteří se zabývají šikanou, mají ve svých dílech s menšími odchylkami podobný obecný obsah. Připomíná mi to sledování večerních zpráv v televizi. ČT, Prima i Nova vysílají to stejné, nikdo z nich se neodlišuje. Je jedno, na co se díváte, protože o nic nepřijdete. Kapitoly o ekonomické, rasové, sexuální nebo homofobní šikaně tam nenajdete. Ano, možná zmínka na tři řádky tam bude, ale to je vše. Proto jsem se rozhodla alespoň o dvou z nich se zmínit v mé bakalářské práci.

Kyberšikana

Kyberšikana je jedna ze zvláštních forem školní šikany, jak již bylo zmíněno výše. Markantní civilizační vzestup se odráží i ve vývoji sociálně patologických jevů vyskytujících se v naší společnosti. U šikany lze za takovéto následné vývojové stádium považovat právě kyberšikanu.

Kyberšikana je jednou z forem psychické šikany, jejímž cílem je někomu záměrně ublížit nebo ho zesměšnit prostřednictvím moderních komunikačních prostředků, zvláště pomocí mobilu a internetu. Pro kyberšikanu je charakteristická neúčast fyzického kontaktu agresora a oběti. Jejich kontakt je zprostředkován pomocí moderních technologií.⁶⁵

Kyberšikana má stejné charakteristiky jako běžná psychická šikana, děje se opakovaně, záměrně a obsahuje psychické násilí. Tato forma nezpůsobuje modřiny nebo podlitiny ani při ní neteče krev, ale způsobuje psychická traumata, která jsou obtížně léčitelná, hluboká, nejsou vidět a v mnoha případech zůstávají na celý život. Oběť se cítí ponížená, opuštěná a bezvýznamná. Nemá úniku ani odchodem domů ze školy, může být pronásledována kdekoli a kdykoli.⁶⁶

Moderní prostředky pronásledování zajišťují anonymitu, která dodává šikanování ještě větší sílu a zvyšuje u oběti pocity beznaděje a bezmoci, když neví, kdo na ni útočí a před kým se může bránit. Zde i jednorázový útok může být opakovaným. Důvodem je možnost znovu se dívat nebo číst urážlivé zprávy či obrázky. Způsoby, jak ublížit internetem a mobilem, jsou nevyčerpatelné.

⁶⁵ HALÁSEK, M. *Kyberšikana jako forma šikanování mezi žáky základních škol v Soběslavi a v Českých Budějovicích*. Zlín, 2010.

⁶⁶ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 86

Kyberšikana má různé formy. Může být realizována prostřednictvím:

- mobilního telefonu (lživá, hanlivá, zastrašující SMS a MMS zpráva) cca 68 %
- chatu (ICQ, AOL,...) 30 %
- emailu 29 %
- sociální sítě (Facebook, Libimseti.cz) - 14 % - vzhledem k prudkému rozvoji sociálních sítí lze předpokládat navýšení výskytu.⁶⁷

Dalšími zbraněmi jsou vytváření webových stránek, na kterých je oběť ponižována, posílání dehonestujících fotografií a videí, zveřejňování porno fotek s obličejem oběti.⁶⁸

Homofobní školní šikana

Co je školní šikana, řada pedagogů ví, ale už tolik nevědí o tom, jak vzniká a jak ji rozpoznat. V případě školní homofobní šikany jsou jejich vědomosti a informace ještě slabší.

Homofobie je obava z homosexuálních jedinců a může vést k pocitům nepřátelství, odporu a nenávisti. Může se stát základním kamenem k odmítajícímu či ubližujícímu chování vůči homosexuálním lidem anebo k těm, u kterých je homosexualita předpokládána. V dnešní době se tento pojem užívá vůči všem, kteří nejsou heterosexuální nebo se jinak vymykají genderovému řádu, tzn. lesbičky, gayové, transsexuálové a bisexuálové. Východiskem homofobie je pocit nadřazenosti, heteronormativa. Abychom správně porozuměli, co je homofobie, je nutné znát i následující pojmy.

Heterosexualita je sexuální orientace na jedince opačného pohlaví. Genderový řád upřednostňuje právě heterosexualitu. Genderový řád, jeho součástí je heteronormativita, tedy přístup, že „správná žena“ a „správný muž“ jsou heterosexuální. Na základě genderu je sociální realita rozdělena na ženy a vše, co je s nimi spjato, a na muže a vše, co je s nimi spojeno. Dělení vychází z hlediska biologické rozdílnosti. A z toho pak vyplývají rozdíly v chování, ve vlastnostech, v postavení ve společnosti, v zájmech, hodnotách, aktivitách atd. Homosexualita je sexuální orientace na jedince stejného pohlaví. Bisexualita je sexuální a partnerská orientace na osoby stejného i opačného pohlaví.⁶⁹

⁶⁷ ROGERS, V. *Kyberšikana: pracovní materiál pro učitele, žáky i studenty*. Praha: Portál, 2011, s. 21

⁶⁸ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 88

⁶⁹ SMETÁČKOVÁ, I. *Homofobie v žákovských kolektivech*. Praha: Úřad vlády ČR, 2009, s. 9

Transsexualita je dlouhodobý nesoulad mezi vlastním pohlavím a pocitem příslušnosti k druhému pohlaví. Často vede ke změně svého biologického pohlaví.⁷⁰

Homofobie může směřovat k homofobnímu obtěžování či k šikaně. Jedná se o specifický druh, který naplňuje charakteristiky obecné šikany, je však namířen proti lidem s odlišnou sexuální orientací nebo proti lidem, u kterých se jejich odlišnost předpokládá. Homofobní obtěžování je širší pojem, může probíhat mezi lidmi v různých pozicích v rámci hierarchie, zatímco k šikaně dochází výhradně ve skupině jedinců, kteří jsou si formálně rovni. V obou případech však dochází ke zneužívání určité moci.⁷¹

Obecně platí, že jakákoli odchylka od „normálu“ vyvolává nedůvěru a pochybnosti, někdy až pocit ohrožení a strach. Pokud se ženy a muži vymykají genderovým rolím, jsou vystaveni odmítání a ubližování. Dříve byla homosexualita považována za nemoc a o tomto tématu se nemluvalo. Dnes již tomu sice tak není, ale i přesto v naší společnosti některé předsudky stále panují, pokud se týkají bisexuálních, homosexuálních a transsexuálních lidí.⁷²

Homofobní školní šikana je opakované, dlouhodobé, fyzické či verbální ubližování mezi žáky a žákyněmi z důvodu, že nejsou heterosexuální nebo že se chovají či vypadají odlišně a jsou proto považováni za gaye nebo lesbičky. Homofobní šikana má původ v heteronormativitě genderového řádu, který staví bisexuální, homosexuální a transsexuální lidi do asymetrického postavení vůči heterosexuálům.⁷³

„Mnoho dospívajících chlapců říká, že nejhorší, co někdo může volat, je „homosexuál.“ Obviňováním jiného z toho, že je gay, se snaží prokázat svou mužnost.“⁷⁴

Ve školách jsou narážky na homosexualitu slyšet poměrně často. Pokud je žák jiný než zbytek spolužáků, může být ve znevýhodněné pozici, je na něj upřena pozornost a je mu zdůrazňováno, v čem se od nich odlišuje. Je považován za „nenormálního“ a stává se středem negativní pozornosti.

Děti, které jsou šikanovány, mohou být odlišné naprosto individuálním způsobem, např. koktají, nosí brýle, jsou výrazně vyšší než ostatní atd. Bývají díky své odlišnosti zařazovány do skupin, proti které panují předsudky.

⁷⁰ SMETÁČKOVÁ, I. *Homofobie v žákovských kolektivech*. Praha: Úřad vlády ČR, 2009, s. 9

⁷¹ <http://www.stud.cz/>

⁷² SMETÁČKOVÁ, I. *Homofobie v žákovských kolektivech*. Praha: Úřad vlády ČR, 2009, s. 15

⁷³ <http://www.stud.cz/>

⁷⁴ <http://www.antibullying.net/>

Mohou to být sociokulturní či etnické skupiny, skupiny s jiným vzhledem (rezaví, blondýny, tlustí, šilhající) a samozřejmě i s jinou než heterosexuální orientací. Příkladem šikanování je příběh Tomáše, žáka 6. třídy ZŠ, který se chystal na školu v přírodě. Mezi chlapci ve třídě probíhala diskuze o tom, kdo s kým bude spát na pokoji. O Tomášovi nepadlo ani slovo, až na přímou otázku, s kým bude Tomáš spát, skupinka chlapců odpověděla, že Tomáše dají k holkám, protože k nim se hodí. Chlapci to odůvodnili tím, že Tomáš je „divnej“, nezajímají ho počítačové hry, nehraje fotbal ani hokej, není s ním sranda a je moc citlivý a měkký. Tomáš u této diskuze nebyl a nakonec na škole v přírodě byl na pokoji s jinými chlapci, mezi které dle vlastních slov taky nezapadal, ale ani s nimi neměl problémy. Moc dobře si byl vědom, že ho klučičí parta nebere a mnohokrát byl cílem jejich pošklebků a posměchu.⁷⁵

Projevy homofobního obtěžování a šikany

Projevy homofobního obtěžování a šikany nabývají širokou škálu podob „*od zdánlivě neproblematických vtipů na homosexualitu a komentování heterosexuality jako jediné možné až po otevřené fyzické násilí vůči konkrétním chlapcům a dívkám.*“⁷⁶ V zahraničí jsou známy případy, kdy homofobní šikana skončila těžkými celoživotními psychickými a fyzickými následky, sebevraždou nebo úmrtím. Z tohoto důvodu je nezbytné věnovat pozornost všem projevům. Jak již bylo zmíněno v kapitole o obecné šikaně, projevy můžeme členit ze tří hledisek na šikanu fyzickou a verbální, přímou a nepřímou a aktivní a pasivní. Tyto se vzájemně kombinují a jednotlivé chování, které vytvářejí, nacházíme i v oblasti šikany homofobní.

Mezi projevy řadíme:

1. Obrázky, vtipy, komentáře o ne-heterosexualitě, které jsou znevažující, zesměšňující nebo urážlivé a které jsou neadresné a tím utvářejí nepřátelskou atmosféru vůči ne-heterosexuálům.
2. Verbální poznámky proti konkrétním chlapcům a dívkám, které pohrdavě a nemístně zdůrazňují jejich ne-heterosexualitu a jsou vůči nim urážlivé a zesměšňující.
3. Mimické výrazy, pohyby, gesta nebo obrázky používané proti konkrétním chlapcům a dívkám, které nevhodně zdůrazňují jejich ne-heterosexualitu.

⁷⁵ <http://www.stud.cz/>

⁷⁶ SMETÁČKOVÁ, I. *Homofobie v žákovských kolektivech*. Praha: Úřad vlády ČR, 2009, s. 23

4. Posílání urážlivých a zesměšňujících sms, e-mailů nebo jiných vzkazů, např. prostřednictvím sociálních sítí konkrétním ne-heterosexuálním chlapcům a dívkám. Svlekání, předstírání sexuálních pohybů, intimní dotýkání vůči konkrétním ne-heterosexuálním chlapcům a dívkám.
5. Fyzické útoky na konkrétní chlapce a dívky kvůli jejich ne-heterosexualitě.
6. Ignorace a vyčlenění konkrétních chlapců a dívek kvůli jejich ne-heterosexualitě.

Veškeré projevy vycházejí z předsudků, liší se ovšem v tom, jak, vůči komu a s jakým cílem jsou užívány.

Proto můžeme rozlišovat tři základní typy situací:

1. Otevřené negativní chování vůči všem lidem, kteří nejsou heterosexuální a dávají to najevo. Jde o studující, kteří svoji sexuální orientaci sdělili v kolektivu nebo o jejichž sexuální orientaci se kolektiv dozvěděl jiným způsobem.
2. Otevřené negativní chování vůči všem lidem, kteří dle názoru kolektivu nejsou heterosexuální. Tito lidé nemusejí být ne-heterosexuální nebo si to doposud neuvědomili nebo to nesdělili svému okolí. Kolektiv sice přesně neví, o jakou orientaci u daného člověka jde, ale dle toho, jak člověk na něj působí, tak předpokládá a chová se k němu negativně.
3. Skupina zastává homofobní přesvědčení, že homosexuálové jsou špatní a proto označením za lesbu či gaye jde druhým ubližovat. Snaha ublížit je namířena na chlapce a dívky, kteří jsou neoblíbeni v kolektivu. Ten je označuje za lesby a gaye, i když o jejich orientaci nic neví, s cílem je ponížit.⁷⁷

Jestli ve třídě panují předsudky vůči ne-heterosexuálům, je možné poznat dle používání homofobního jazyka. Takové klima třídy je nepříjemné nejen pro heterosexuály, ale i pro ty, kteří třeba ještě svoji sexualitu nenašli.

Homofobní jazyk je takové používání slov a obrátů, v nichž je patrna celková nadřazenost heterosexuality. Jde například o slova: buzna, homouš, teplouš, bukvice. Je důležité si uvědomit, že jejich používání zdůrazňuje sexualitu i tam, kde není reálně podstatná, a mohou se dotknout bisexuálních, homosexuálních a transsexuálních jedinců.⁷⁸

⁷⁷ <http://www.stud.cz>

⁷⁸ <http://www.antibullying.net/>

Popsat typy lidí, kteří šikanují, je obtížné, protože jsou velmi různorodé. Ne každé problematické chování vůči ne-heterosexuálům je považováno za šikanu.

Někdy se jedná o projev osobní nejistoty, jindy o nejistotu celé skupiny. Když se děti a dospívající poprvé setkají s tématem homosexuality, může to v nich probudit rozpaky, překvapení a stud. Důsledkem toho se mohou začít stranit setkání s těmito lidmi, což má samozřejmě negativní dopady a nelze takové chování akceptovat.

Pokud jde o otevřenou homofobní šikanu, důvodem jsou předsudky, které hovoří o špatnosti jiné než heterosexuální orientace. Další příčinou, proč člověk obtěžuje a šikanuje, je fakt, že on sám se setkal v minulosti s obtěžováním a nyní chce ponížení vrátit někomu jinému. Člověk, co obtěžuje, nemá sám jasno ohledně své sexuální orientace. Odmítá však, že by on mohl být ne-heterosexuální.

Další příčinou může být svědectví šikany v kolektivu, kdy se pak člověk přidává z obavy, že pokud by se zastal šikanovaného, sám bude nařčen a šikanován.

Homofobní obtěžování a šikanu nacházíme více mezi chlapci než mezi děvčaty. Důvodem je nedodržení představy o „správném muži“, jak jsem se zmínila v genderovém řádu. Homofobie mezi chlapci je hlubší a rizikovější. Mimo jiné i z těchto důvodů je homofobie na základních školách silně přítomná. Je nutné ji věnovat pozornost, protože může přerůst v otevřené ubližování, především chlapcům a děvčatům, kteří nejsou heterosexuální nebo těm, kteří mají v rodině nebo mezi svými blízkými ne-heterosexuály.⁷⁹

Existuje mnoho závažných důvodů, proč by měla škola proti homofobii bojovat. Nejdůležitější ovšem je psychické a fyzické zdraví žáků a jejich zdravý vývoj ve školním prostředí.

⁷⁹ SMETÁČKOVÁ, I. *Homofobie v žákovských kolektivech*. Praha: Úřad vlády ČR, 2009, s. 39

5. ŠIKANANA A AGRESE VE ŠKOLE

Agrese je jedna z komponent šikany. Jak bylo zmíněno výše, agrese může nabývat jak pozitivního, tak negativního charakteru.⁸⁰ V případě šikanování se vždy jedná o nežádoucí jev. V šikaně je agrese cílem jednání a ne prostředkem k dosahování zisků. Agresor neodcizí určitou věc pro její hodnotu či pomstu, ale pro radost z ponížení lidské důstojnosti oběti.

Zde je přehled forem agrese projevující se v šikanování:

- fyzická agrese a používání zbraní
- slovní agrese a zastrašování zbraní
- krádež ničení a manipulace s věcmi
- manipulativní příkazy
- ubližování, zraňování⁸¹

5.1 Orientace agrese ve škole

Představa o tom, že ve školním prostředí agrese spočívá pouze v tom, že jedno dítě zaútočí na druhé, popřípadě dítě napadne dospělého, je mnohdy mylná.

Poměrně často se ve školním prostředí objevuje agrese vybitá na neživém předmětu. To znamená, že terčem útoku se stává například pravítko, aktovka, židle. Tento způsob projevení agrese nemá zdaleka jednoznačný význam. Žák, který rozbíjí skříň, to může dělat z mnoha rozličných důvodů. Pohnutkou pro něj může být předvádění vlastní síly nebo jde o reakci na nepříjemnou situaci. Může jít také o žáka velmi nesebevědomého, který se před spolužáky nedovede předvést lepším způsobem. Nebo jde o žáka, který chce ostatní zastrašit.⁸² Svoji agresi si žáci relativně často vybíjejí i na zvířatech. Pokud dítě pozná, že se zvíře nedokáže bránit, je pro něj slabším jedincem, i přesto ve svém konání nepřestane.

⁸⁰ NEVŘÁLA, J. *Agrese a násilí*. Ostrava, 2005.

⁸¹ KOLÁŘ, Michal. *Management sociální práce se žáky základní školy 2: Školní násilí a šikanování*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005, s. 23

⁸² MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 23

Rozlišujeme čtyři stupně agresivity:

- agrese bez vnějších projevů, která probíhá pouze v myšlenkách dítěte
- agrese, která se projevuje navenek, např. nadávkami, hrubými slovy nebo výhrůzkami
- agrese, která se projevuje destruktivním chováním, boucháním dveřmi, ničením předmětů apod.
- fyzické napadení zvířete nebo druhého jedince

Toto agresivní chování si může přenést i do širšího sociálního chování, a pokud se ve třídě objeví někdo slabší, může si k němu více dovolit. Dá se říct, že stojí na prahu šikanujícího chování.⁸³ V poslední době se čím dál tím častěji setkáváme s autoagresí, kdy jedinec obrací agresivní jednání sám proti sobě rozličnými způsoby.

5.2 Příčiny zvýšené agrese

Agrese je něco jako „přírodní“ jev, má biologický i sociální význam. Teprve v závislosti na dalších okolnostech může agrese nabývat pozitivního či negativního významu.⁸⁴ Agresivita není vrozená vlastnost ani u zvířat, ani u lidí a výchovou ji lze jak potlačit, tak i dobře rozvinout. Agresivita dětí je útočné chování dítěte, které je zaměřeno proti vrstevníkům, někdy také proti rodičům, učitelům atd. Cílem útoku je uspokojení nějaké potřeby útočícího jedince. Agresivitu u dítěte vyvolává nemožnost dosáhnout nebo mít něco, co velmi chce. Průvodním znakem je podrážděnost, hněv, provokace a posmívání.⁸⁵

Dle mnoha autorů za agrese stojí určitá frustrace, která je spouštěčem agresivního chování. Jedním z těchto autorů je například i Martínek, který ve své knize *Agresivita a kriminalita školní mládeže* popisuje možné příčiny zvýšené agrese u dětí a mladistvých, viz níže Tabulka č. 1.⁸⁶

⁸³ JANATA, J. *Agrese tolerance a intolerance*. Praha: Grada Publishing, 1999, s. 53

⁸⁴ NEVŘALA, J. *Agrese a násilí*. Ostrava, 2005.

⁸⁵ <http://www.azrodina.cz/>

⁸⁶ MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 25

Tab. č. 1 Příčiny zvýšené agrese u dětí a mládeže

POTVRZOVÁNÍ FUNKČNOSTI AGRESE	Agrese slouží jako prostředek k řešení jakéhokoliv problému. Bez ohledu na tresty a zákazy.
NEČITELNOST VE VÝCHOVĚ	Pokud ve výchově nejsou stanoveny určité hranice, jasnost a systém, stává se pro dítě často nesrozumitelnou a pravidla postrádající. Jistota dítěte tak vyplývá ze spolehlivosti a jistoty rodiče, ale i vychovatele.
NESOULAD ŠKOLA VS. RODINA	Pokud jsou hranice školy příliš odlišné od hranic rodiny, ve které dítě žije, dochází často u dítěte ke krizi hodnot a norem. Což se promítá i do jeho chování a jednání.
AGRESE A VLIV PARTY	Každý člověk je součástí několika sociálních skupin a je tak zároveň vystavován jejich tlaku. Čím bližší je jedincův vztah ke skupině, tím větší pravděpodobnost ztráty soudnosti a schopnosti distancovat se od ní.
PŘEDČASNÁ SELEKCE DĚTÍ ŠKOLNÍHO VĚKU	Příkladem takovéto selekce může být rozdělení dětí na studijní a nestudijní typy. Mezi těmito skupinami žáků povětšinou vznikne nevraživost. Vzájemnou rivalitu často podporují i učitelé.
MEDIÁLNÍ NÁSILÍ	Média mají velkou moc v ovlivňování veškeré populace. A i když je odpověď na otázku o vlivu médií na agresivitu u dětí nejednoznačná a dle výzkumů si jednotlivé odpovědi i často protirečí, fakt je že prostřednictvím médií lze zdeformovat a zjednodušit realitu.

Dalšími příčinami zvyšující se agrese u dětí jsou:

1. nedostatek pohybu, spontánní aktivity a tělesné práce

- charakteristikou živého organismu je pohyblivost
- děti jsou velmi dynamický živel a do příchodu období puberty je pro ně pohyb odpočinkem
- unavené mozkové buňky a svaly si odpočinou v procesu útlumu tehdy, pokud jsou jiné partie mozku a jiné svaly uvedeny v činnosti

2. frustrace - psychický stav, vznikající pokud není dosaženo nějakého cíle

- vede k agresivnímu chování
- agrese se může obrátit vůči původcům oné frustrace

3. různé formy psychické deprivace

- děti vyrůstající bez mateřské lásky, např. v dětských domovech, v ústavech, v pěstounské péči, ale i ve vlastních rodinách
- mnohé děti se domáhají práva na lásku násilím
- jiné děti si hledají náhradní uspokojení v ubližování druhým dětem, trápí zvířata⁸⁷

⁸⁷ <http://www.sos-ub.cz/>

6. AKTÉŘI ŠKOLNÍ ŠIKANY A NÁSLEDKY ŠIKANOVÁNÍ

Osobnost je individuální spojení psychologických, biologických a sociálních stránek každého člověka, proto také říkáme, že člověk je biopsychosociální jednotka. Osobnost je neopakovatelné, jedinečné, dokonalé spojení psychických a fyzických vlastností jedince. Utváří se po celý život na základě vnitřních biologických podmínek, vlivů prostředí a vlastní činnosti člověka. Projevuje se vždy jako celek.⁸⁸

Hlavní aktéři šikany se označují jako agresor a oběť, šikanující a šikanovaný nebo také útočník a napadený. Důležitou roli sehrávají osoby přihlížející šikaně, pedagogové a rodina. Právě oni mají možnost ovlivňovat klima třídy a vytvářet bezpečné prostředí k vyučování. Tato kapitola informuje o chování a charakteristických rysech účastníků šikany.

6.1 Školní šikana: osobnost agresora

Většinou se iniciátorem šikany stává disharmonická osobnost. Na základě názorů renomovaných odborníků jsou agresori, kteří krutě ubližují a šikanují své okolí, agresivní psychopati. S tímto názorem zásadně nesouhlasí Kolář, který agresory považuje „pouze“ za egoistické a egocentrické. Typickým znakem agresora je touha dominovat a ovládat své okolí. Šikanující děti jsou většinou fyzicky zdatné, silné a obratné, umí svůj strach skrývat. Můžeme u nich pozorovat nápadnou nereflektovanou krutost a masivní touhu po moci.⁸⁹ Často jim chybí empatie, schopnost vcítit se do druhého člověka. Špatně poznávají, co druhému udělá radost a co mu vadí, uráží ho a zraňuje. Je zarážející, že nemají žádné pocity viny a netrápí se, že někomu ublížili. Mučit a ubližovat druhým je pro ně radostí.

Většina agresorů má vysoké sebevědomí a touhu bezohledně se prosazovat. Snaží se ostatní manipulovat, ovládat a rozkazovat jim. Svoje útoky dopředu plánují a necítí smutek. Jejich školní prospěch a chování se zhoršuje, záměrně a vynalézavě lžou, překrucují fakta a vinu svalují na druhé, i když jsou usvědčeni.⁹⁰ Odmítají

⁸⁸ <http://wiki.rvp.cz/>

⁸⁹ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, Praha: Portál, 2011, s. 119

⁹⁰ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, Praha: Portál, 2011, s. 100

spolupráci a nechtějí se podřizovat. Druzí naopak neumí navázat vztahy s vrstevníky a trpí pocitem méněcennosti a nízkou sebedůvěrou.

Proč se dítě stává agresorem

Příčin, proč se z dítěte stane agresor, je mnoho. Určitou roli hraje temperament, především impulsivita a vznětlivost. Dále je to rodinné prostředí, kde jeden z rodičů nebo oba prosazují vůli vůči ostatním členům rodiny či jsou agresivní. Dalším je způsob výchovy, resp. zacházení s dítětem. Co šikanující dítě především poškozuje, je citový chlad, ponižování, lhostejnost či nenávisť. K tomu se často přidružuje psychické a tělesné násilí, nadávky, bití a tresty. Poslední důležitou složkou je tolerance k násilí, kterého se dítě dopouští vůči svým sourozencům, vrstevníkům ve škole nebo na hřišti.⁹¹

Typy agresorů

Iniciátoři šikany jsou často psychicky nezralé osobnosti s absencí mravních a duchovních hodnot.

Rozlišujeme tři typy agresorů:

První typ - impulsivní, primitivní, hrubý, s narušeným vztahem k autoritě a kázeňskými problémy.

Forma šikany: nelítostná, masivní, tvrdá, požaduje absolutní poslušnost.

Specifika rodinné výchovy: brutalita rodičů a výskyt agrese.

Druhý typ - kultivovaný, velmi slušný, narcisticky šlechtěný, úzkostný s možnými sadistickými sklony v sexuální oblasti.

Forma šikany: cílené a rafinované mučení a násilí, děje se skrytě beze svědků.

Specifika rodinné výchovy: uplatňování náročného a důsledného přístupu bez lásky.

Třetí typ - značně sebedůvěřivý, optimistický, oblíbený, dobrodružný, vlivný.

Forma šikany: snaha vypíchnout „vtipné a zábavné“ stránky, šikana pro pobavení sebe a ostatních.

Specifika rodinné výchovy: žádná významnější specifika, přítomna citová subdeprivace v rodině.⁹²

⁹¹ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*, Praha: Portál, 1995, s. 33

⁹² KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve školách*, Praha: Portál, 1997, s. 55

Motivy agresora

Touha po moci - přání někoho ovládat, cítit se dobře, když je nám vydán na milost či nemilost.

Motiv krutosti - vidět druhého trpět někdy činí člověku potěšení.

Motiv zvědavosti - k čemu se dá oběť přinutit, jak se zachová v bolesti, strachu a ponížení? Jde o to, odkrýt tajemství oběti.

Motiv nudy a touhy po stále silnějších vzrušujících zážitcích - touha bavit se a prožívat vzrušení.⁹³

Tyto motivy můžeme ještě rozšířit o:

Motiv upoutání pozornosti - agresor touží být středem zájmu spolužáků a získat jejich obdiv.

Motiv „Mengeleho“ - snaha nalézt tajemství člověka tím, že zkouší, co vydrží. Agresor oběť „rozebírá“ jako nějakou hračku.

Motiv žárlivosti - pomsta dobrému žákovi za přízeň pedagogů.

Motiv „prevence“ - bývalá oběť šikany chce předejít na nové škole, v kroužku apod. svému týrání a tak pro jistotu začne šikanovat sama, popřípadě se přidá k agresorovi.

Motiv vykonat něco velkého - slabé sebevědomí, celková neúspěšnost agresora. Šikanou si dokazují schopnost dokázat něco velkého.

Motiv překonání osamělosti - šikana funguje jako nouzová forma vztahu, který bývá intenzivní a může mít charakter závislosti.⁹⁴

Agresorovy metody k získání moci

Iniciátoři šikany zřetelně od 3. stadia používají ve svůj prospěch tzv. násilnou indoktrinaci, což je kombinace vymývání mozku a psychické manipulace. Tato metoda získání moci vede ke zlomení samostatného myšlení.

Vymývání mozku - *brainwashing* - je důležitým nástrojem agresora k podřízenosti, zlomení a poslušnosti spolužáků. Užívá k tomu vyhrožování týráním a fyzické násilí. Oběti jsou dlouhodobě vystavovány násilí, které u nich vede k psychosomatickým potížím a poruchám spánku. Agresor vnucuje obětem způsoby myšlení a postoje, které nejsou ve shodě s jejich přesvědčením. Oběti vypovídají proti

⁹³ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*, Praha: Portál, 1995, s. 30

⁹⁴ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, Praha: Portál, 2011, s. 140

pravdě a svému zájmu ve prospěch agresora. Toto dlouhé trápení mívá za následek zlomení duševní síly a přesmyk až do formy závislosti na agresorovi.

Ta se projevuje tím, že oběť dobrovolně tráví čas mimo třídu s agresorem, doprovází ho domů, ale stejně je zbita. Toto systematické násilí vede k rozpadu identity oběti a nastolení nové, nezřídka stvrzené novým jménem.

Druhou, neméně důležitou metodou, je psychická manipulace, jinak řečeno „myšlenková převýchova“. Agresoři nenásilně přesvědčují a manipulují své spolužáky tak, že si neuvědomují, že ztratili svobodnou volbu rozhodování. Prohlubuje se závislost oběti, která bezděčně spolupracuje se svým manipulátorem. Tato manipulace nabývá někdy až charakteru hypnózy. Oběti považují agresory za sympatické spolužáky a dobré kamarády.⁹⁵

6.2 Školní šikana: osobnost oběti

Vystihnout, jak vypadá dítě, které se stane obětí šikanování, je mnohem obtížnější než popsat charakteristiky agresora. Většinou každá skupina si najde svou oběť a může se jí prakticky stát kdokoli. Výběr bývá nahodilý. Přesto existují rizikové charakteristiky dětí, které mohou být šikanovány, a to v důsledku jejich duševních vlastností a chování, které jsou dané hlavně výchovou v rodině.⁹⁶ Je to především snížená sebeúcta a sebedůvěra, odmítání násilí, zvýšená bojácnost, citlivost, úzkostně pečující matka, neschopnost bránit se, nedostatek kamarádů.

Obětí šikany jsou většinou děti, které se nějakým způsobem liší od ostatních. Jedním z častých spouštěčů bývá nějaký výrazný kosmetický, tělesný nebo povahový handicap. Jsou to především děti slabé, astenické, neurotické, zkrátka ty, které se nějak odlišují, např. národnostně, rasově, vyznáním, hodnotami.

Dále jsou to děti, které trpí vývojovými poruchami učení, smyslovými či tělesnými vadami.⁹⁷ Obětí šikany, jak píše Říčan, může být dítě, které je inteligentní, přemýšlivé, příliš ušlechtilé a zralé na infantilní chování svých spolužáků. Dítě, které je pro svou povahovou jemnost neschopné „výt s vlky“ a které má dobrý vztah k některému z učitelů.⁹⁸

⁹⁵ KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2005, s. 79

⁹⁶ KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2005, s. 87

⁹⁷ BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003, s. 47

⁹⁸ ŘÍČAN P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál, 1995, s. 34

Důležitým momentem, proč se někteří žáci stanou oběťmi a jiné ne, je počáteční reakce na šikanu. Někteří jsou schopni díky svému chování, zdravému rozumu, asertivitě nebo humoru atak odvrátit. Dokáží nedat na sobě znát strach a agresora tím od sebe odpudit.

Autoři se ve velké míře shodují, že oběťmi se stávají většinou jedinci ovlivnění úzkostnou výchovou v rodině. Přehnaně pečující matka, nesamostatné rozhodování dítěte, nesamostatnost, to jsou důvody, proč nejsou oběti schopné se agresorovi vzepřít.

Jak je možno vyčíst, oběťmi šikany se většinou stávají děti, které jsou odlišné vzhledem a vyznačují se zvýšenou citlivostí, úzkostí a bázlivou opatrností. Děti, které nebyly rodiči dostatečně vedené k samostatnosti a neměly možnost se naučit, jak se prosadit mezi ostatními.

Typologie obětí:

- oběti „slabé“ s psychickým a tělesným handicapem
- oběti „silné“ a nahodilé, které se dokáží bránit útoku
- oběti „deviantní“ a nekonformní
- šikanovaní žáci s životním scénářem obětí⁹⁹

Ukazatele šikanování

Na základě faktu, jak moc je šikana nebezpečná, by měl učitel mít vždy otevřené oči i pro její nenápadné signály, které jsou denně pozorovatelné v prostorech školního zařízení.¹⁰⁰ Podle čeho je možné rozpoznat, že dítě je oběť šikany? Vzhledem k tomu, že se nachází v krajní nouzi, velmi často si nedokáže samo říci o pomoc. Důvodů je několik. Dítě má strach z pomsty za „bonzování“, má pocity studu, bojí se reakce rodičů, že mu neuvěří. Je tedy důležité, aby rodiče byli vnímaví a nepřehlédli, že s dítětem není něco v pořádku.

Varovné signály, které mohou vypovídat o šikanování:

Přímé znaky šikany:

- posměch, pokořující přezdívka, nadávky, ponižování, hrubé žerty
- kritika dítěte, pronášena nenávisným, případně pohrdavým tónem
- příkazy od jiných dětí, pronášené panovačným tónem, podřizování se a posluhování jiným dětem
- strkání, honění, kopání, tělesné napadání bez oplácení

⁹⁹ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 144

¹⁰⁰ ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha: Grada Publishing. 2010, s. 75

Nepřímé znaky šikany:

- o přestávkách je dítě samo, nikdo o něj nejeví zájem
- dítě působí nešťastně, smutně, stísněně
- v době přestávek vyhledává blízkost učitelů
- zhoršuje se jeho prospěch ve škole
- má více neomluvených hodin, případně absencí
- jeho věci jsou rozházené, špinavé, poškozené
- má modřiny, škrábance, odřeniny, které nedokáže vysvětlit
- většinou nemá svačinu, protože ji dá „kamarádovi“
- postrádá věci a neumí vysvětlit jejich ztrátu či poškození

Nepřímé znaky šikany, které mohou pozorovat rodiče:

- dítě nemá žádného kamaráda na trávení volného času
- není zváno na návštěvu k jiným dětem a za ním také žádné nechodí
- odkládá ráno odchod do školy, ztrácí chuť k jídlu
- do školy chodí pokaždé jinou cestou, případně prosí rodiče o odvoz autem
- má neklidný spánek, usíná s pláčem
- nesoustředí se a ztrácí zájem o učení
- bolí ho hlava, břicho, může i simulovat
- možné i pokusy o suicidium¹⁰¹

6.3 Následky šikany

Pro šikanování neexistuje žádné ospravedlnění. Ten, kdo používá násilí a agresivitu vůči druhému, musí převzít zodpovědnost za své skutky a také nést následky.

Šikanování je nebezpečnou poruchou vztahů, nepoškozuje pouze oběti, ale i agresory a ostatní členy určité skupiny a pokračuje až do rodiny oběti. Vážnost poškození je závislá na tom, jak dlouho šikanování probíhalo, zda krátkodobě nebo dlouhodobě. Šikana způsobuje obrovské utrpení, poškozuje fyzické a psychické zdraví, někdy dokonce i trvale. U obětí pokročilé a brutální šikany se může situace vyhrotit až k sebevraždě. Žáci, kteří byli svědky tohoto krutého bezpráví, jsou také poškozeni

¹⁰¹ ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha: Grada Publishing, 2010, s. 77

a nesou si následky. Ztrácí iluze o společnosti, která by měla každému člověku zajistit ochranu proti jakémukoli násilí.¹⁰²

Nejzávažnější následky má šikanování na oběť. Důležité je, jak velká je míra obranyschopnosti oběti a jaké míry destruktivity šikanování dosáhlo. U obětí počátečních stádií šikany se objevují problémy se školní adaptací, zhoršuje se prospěch, žák má tendence k záškoláctví, ve škole se necítí dobře, trpí celkovou nejistotou a stálým strachem. U obětí pokročilých stádií jsou následky závažnější, protože se dotýkají celé osobnosti. Tragické je, pokud je rozbita identita oběti, je nastolen trvalý pocit bezmoci a je vypěstována věrnost a otrocká poddajnost agresorovi. U obětí čtvrtého a pátého stupně jsou následky tak závažné, že mají povětšinou celoživotní charakter a mohou vyústit až v *suicidum*.

Důsledky šikanování jsou z hlediska oběti aktuální a dlouhodobé. Aktuální jsou ty, které musí řešit v daný okamžik. Dítě trpí fyzickými a psychickými útoky a reakcí je většinou emocionální strádání. Zkouší řešit svoji situaci např. vyhýbáním se chození do školy, to mu ovšem komplikuje život. Může se zkusit proti útokům aktivně bránit nebo se zkusí zalíbit učitelům, aby získalo jejich pozornost. Šikana dlouhodobě působí především na formování sebehodnocení a sebepojetí dítěte a tím je zasažena celá osobnost.¹⁰³

U dlouhodobého šikanování může dojít ke zhroucení oběti a k propuknutí panické hrůzy ze zabití. Oběť trpí poruchami spánku, nočními můrami a psychosomatickými potížemi, jako je únava, nejrůznější bolesti, nevolnost atd. V tomto případě je nutná dlouhodobá psychiatrická a psychologická léčba.

V jiných případech, kdy není šikanování tak brutální, se oběť zhroutit nemusí, ale již není schopna pokračování ve studiu ani po přeřazení do jiné školy. Není schopna se adaptovat v nové třídě nebo neuspěje u závěrečných zkoušek. Dalším problém je, že i zde se někdy opět stává obětí šikanování.¹⁰⁴ Vystavení trvalému subtilnímu násilí vede k narušení osobnostního vývoje oběti.

Žel tělo není duše. Tělesné zranění se zahojí rychle a za chvíli po něm není ani památka, oproti prožitému duševnímu traumatu, které je hluboké a dlouhodobé. I když se zdá, že už je vše v pořádku, stačí větší psychická zátěž a opět se projeví

¹⁰² KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011, s. 156

¹⁰³ VANÍČKOVÁ, E. – HADJ-MOUSSOVÁ, Z. – PROVAZNÍKOVÁ, H. *Násilí v rodině*. Praha: MPSV, 1995, s. 41

¹⁰⁴ KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve škole: Příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. Praha: Portál, 1997, s. 69

zraněná osobnost. Deprese, úzkostné panické poruchy, školní fobie a posttraumatické stresové poruchy, jsou hrůzné dopady šikanování.

Deprese je závažné onemocnění s dopadem na kvalitu života člověka. Je to častá forma reakce na dlouhodobý stres, člověk se stává apatickým, sklíčeným, plačtivým a uzavírá se do sebe. Postrádá smysl života.¹⁰⁵ Úzkostná panická porucha je charakteristická opakovanými epizodami intenzivní úzkosti bez zjevné příčiny. Jsou doprovázené intenzivním strachem z omdlení, ze zešílení, ze ztráty sebekontroly a ze smrti.¹⁰⁶ Školní fobie je vystupňovaná úzkost, strach, snaha dítěte vyhnout se povinnosti jít do školy. Posttraumatická stresová porucha je závažná úzkostná porucha, která vzniká důsledkem prožitého psychologického traumatu, např. ohrožením vlastního života, fyzickým ohrožením, úmrtím blízkého člověka.¹⁰⁷

¹⁰⁵ VAŠINA, L. *Základy psychopatologie a klinické psychologie*. Brno: IMS Brno, 2010, s. 142

¹⁰⁶ VAŠINA, L. *Základy psychopatologie a klinické psychologie*. Brno: IMS Brno, 2010, s. 146

¹⁰⁷ NOVOTNÝ, SEBASTIÁN J. *Psychologie zdraví a duševní hygiena pro sociální pedagogy*. Brno: IMS Brno, 2009, s. 20

ZÁVĚR

Šikana patří v současnosti k nejzávažnějším a nejaktuálnějším problémům. S násilím a agresí se setkáváme neustále, zvláště pak v našem blízkém okolí. Předložená bakalářská práce je věnována problematice šikany, násilí a agrese mezi žáky na základní škole. Šikana je rozšířeným jevem na všech typech a úrovních škol, proto je v poslední době velice diskutovaným tématem. Není ovšem trvalé povahy, jen pokud se objeví nějaký případ v médiích. Je důležité tento negativní jev co nejpodrobněji zkoumat, definovat a identifikovat.

Školní šikana je nebezpečné sociálně - patologické chování, které se vyznačuje nepoměrem sil mezi agresorem a obětí. Jde o psychické a fyzické týrání s cílem ublížit a poškodit lidskou důstojnost. Nebezpečím je, že projevy násilí a agrese se stupňují a roste i množství útoků. Smutné je, že se tento jev týká dětí, pro které má být škola místem jistoty a bezpečí. Často ze strany pedagogů dochází k podceňování a bagatelizování tohoto problému, a tak šikana může zůstat skrytá a bez potrestání iniciátorů.

Příčin, které vedou ke školní šikaně, je celá řada. Obecné podmínky jsou z oblasti biologické, psychologické a sociologické. Příčinami se mohou stát tendence k ovládnutí jiného jedince, zvědavost, touha po nových zážitcích, touha po moci, nedostatek pozitivních vzorců, špatná výchova, násilí v rodině, televizní násilí, vysoké nároky na žáka ve škole, rozdíly dětí z bohatých a chudých rodin

Jedna z nejdůležitějších příčin je rodinná výchova. Je velmi důležité se dětem věnovat, dávat jim lásku a pocit jistoty a bezpečí a zvláště vědět, s kým a v jakém prostředí tráví svůj volný čas. Dnešní rodiče bohužel nemají tolik času, jak tomu bývalo dříve, zanedbávají svoji nezastupitelnou úlohu ve výchově, ať už z nevědomosti nebo z nedostatku času.

Důkazem aktuálnosti řešení školní šikany je četné tematizování. Je mnoho vydaných studií, publikací a knih, které se věnují násilí, agresí a šikaně. Definují tyto pojmy, popisují jejich příčiny, druhy, zabývají se lidským chováním, důsledky a možnými cestami nápravy. Existuje také mnoho preventivních programů a informačních letáků, které jsou zpracovány speciálně pro děti, aby ve svém věku porozuměli předávaným informacím.

Pro pedagogy, speciální pedagogy a jiné výchovné pracovníky je nutná vysoká znalostní úroveň tohoto problému. Je důležité umět rozeznat již mírné náznaky, které odlišují šikanu od jiných aktivit, a také je správně řešit. Dle mého názoru by měl být kladen velký důraz na vzdělávání a informování všech účastníků školního procesu v této problematice.

V mé práci jsem použila několik metod vědeckého zkoumání. Jsou to metody logické (abstraktní). První je popis, dále analýza - metoda, díky které poznáváme dané skutečnosti – jevy, procesy, vlastnosti, vztahy. Cílem je všestranné poznání skutečností a jejím výsledkem je popis skutečností. Poté její vysvětlení popisuje syntéza, která je založená na postupném sjednocování prvků, které vznikly analytickým rozkladem jevů, procesů apod. V bakalářské práci je užito také analýzy kritické, kde se neztotožňuji s názory některých autorů, kteří o šikaně píší.

Bakalářská práce se zabývá násilím, agresí a šikanou mezi žáky. Cílem práce je podrobně rozebrat a definovat školní šikanu, vysvětlit pojmy s ní příbuzné, což jsou násilí a agrese a podkryt problematiku násilí mezi spolužáky. Podrobněji odhaluje problematiku dvou specifických forem šikany, kyberšikanu a homofobní šikanu, o kterých je důležité informovat, protože i ty se vyskytují již na základních školách. Věřím, že se mi alespoň zčásti podařilo správně uchopit tak velmi obsáhlé téma, jakým šikana je, a že obsažené informace budou v praxi nápomocné k vysvětlení, pochopení a k hlubšímu vhledu do tohoto tématu. Vzhledem k tomu, že předmětem sociální pedagogiky jsou sociální aspekty výchovy a vývoje osobnosti a že se zaměřuje také na předcházení vzniku a rozvoje sociálních deviací, je tato bakalářská práce možným informačním materiálem nejen pro sociální pedagogy, ale pro všechny pracovníky, kteří jsou součástí školního prostředí a pracují s dětmi.

RESUMÉ

Násilí a agrese jsou příbuznými pojmy šikany. Obecně lze na tyto pojmy nahlížet jako na jednání, které působí bolest druhému jedinci nebo jej poškozuje. V životě je možné se setkat s různými projevy násilí. Jedním z nich je právě školní šikana. Jedním z hlavních míst, kde se šikana vyskytuje, je škola.

V této práci jsem se zaměřila na charakteristiku násilí a agrese mezi dětmi a na definování školní šikany. V úvodní kapitole se práce zabývá pojmy, které úzce s šikanou

souvisí. Definuji pojem násilí, popisuji jeho příčiny a formy. Druhý pojem je agrese, její dělení a základní teorie vzniku agrese. Třetím a posledním pojmem v této kapitole je agresivita a vysvětlení rozdílu mezi agresí a agresivitou.

Druhá kapitola se zaměřuje na definování pojmu šikana v obecném smyslu, definuje školní šikany a vysvětluje jaké chování je a není šikanou.

Třetí kapitola popisuje příčiny a druhy šikany a jak lze šikany rozpoznat. Obsahuje informace o projevech šikany, o jejich skrytých a zjevných známkách a vývojových stupních šikanování.

Čtvrtá kapitola obsahuje informace o základních a zvláštních formách šikany a věnuje se dvěma specifickým formám, a to kyberšikaně a homofobní šikaně. Jsou to formy, o kterých se v literatuře píše jen velmi okrajově nebo vůbec. Vzhledem k tomu, že se vyskytuje již na základních školách, považovala jsem za důležité na ně v bakalářské práci upozornit.

Pátá kapitola se zabývá šikanou a agresí ve škole, její orientací a zvýšenými příčinami agrese u dětí.

Poslední kapitola je zaměřena na osobnost a charakteristické vlastnosti agresora a oběti, na hledání odpovědí na agresorovi příčiny a motivy šikanování. Součástí této kapitoly jsou následky, které šikana zanechává.

ANOTACE

Téma bakalářské práce jsou násilí, agresivní chování žáků a definice školní šikany na základní škole. Práce je souhrnem důležitých informací o násilí, jeho příčinách, o agresi, jejich základních teoriích a projevech, o školní šikaně, agresorech a obětech a následcích, které tento jev způsobuje. Tato práce se zabývá také zvláštními formami školní šikany, homofobní šikanou a kyberšikanou. Mým úsilím bylo analyzovat odbornou literaturu, která se zabývá tímto tématem, nashromáždit získané poznatky a vyzvednout ty důležité informace, které mohou být budoucímu čtenáři k užítku.

KLÍČOVÁ SLOVA

Násilí, agrese, školní šikana, agresor, oběť, kyberšikana, homofobní šikana

ANNOTATION

The theme of this bachelor thesis is violence, aggressive behaviour of students and definition of school bullying at the elementary school. The thesis is a summary of important information regarding violence and its reasons, aggression - its principal theories and manifestations, school bullying, aggressors and victims, and consequences caused by this phenomenon. This work also deals with special forms of school bullying, homophobic bullying and cyberbullying. My endeavour was to analyze professional literature which deals with this theme, to garner acquired knowledge and to point out important information which may be of any use to future readers.

KEYWORDS

violence, aggression, school bullying, aggressor, victim, cyberbullying, homophobic bullying

SEZNAM ODBORNÉ LITERATURY

- (1) ALAN, J. *O zlu, agresí a násilí*. Praha: EGEM, 1994. ISBN 80-85395-41-X
- (2) ATKINSON, Rita L. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-640-3
- (3) BAKOŠOVÁ, Z. *Sociální pedagogika jako životná pomoc*. Vyd. 3. Bratislava: public promotion, 2008. ISBN 978-80-969944-0-3
- (4) BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003. ISBN 80-86642-08-9
- (5) BOURCET, S., GRAVILLONOVÁ, I. *Šikana ve škole, na ulici, doma. Jak bránit své dítě...* Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01552-8
- (6) ČERMÁK, I. *Agrese, identita, osobnost*. Tišnov: Sdružení SCAN, 2003. ISBN 8086620-06-9
- (7) ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta, 1998. ISBN 80-902614-1-8
- (8) DAHLKE, R. *Agrese jako šance*. Praha: Euromedia Group, 2005. ISBN 80-249-0546-9
- (9) FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: NLN, 1997. ISBN 978-80-7299-089-4
- (10) HALÁSEK, M. *Kyberšikana jako forma šikanování mezi žáky základních škol v Soběslavi a v Českých Budějovicích*. Zlín, 2010. Diplomová práce na UTB ve Zlíně, Fakulta aplikované informatiky.
- (11) HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 2007. ISBN 80-7367-283-6
- (12) JANATA, J. *Agrese tolerance a intolerance*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-889-X
- (13) KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování: Cesta k zastavení epidemie šikanování ve školách*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-014-3
- (14) KOLÁŘ, M. *Management sociální práce se žáky základní školy 2: Školní násilí a šikanování*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005. ISBN 80-7368-076-9.
- (15) KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-871-5
- (16) KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve škole: Příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-123-1.

- (17) KOUKOLÍK F.; DRTILOVÁ J. *Zlo na každý den: Život s deprivanty I*. Praha: Galén, 2001. ISBN 80-7262-088-6.
- (18) KRAUS, B. SÝKORA, P. *Sociální pedagogika I*. Brno: IMS, 2009.
- (19) MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, 2009. ISBN 978-80-247-2310
- (20) NEVŘALA, J. *Agrese a násilí*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta. 2005.
- (21) NOVOTNÝ, SEBASTIAN J. *Psychologie zdraví a duševní hygiena pro sociální pedagogy*. Brno: IMS Brno, 2009.
- (22) *Ottův slovník naučný XIV*. Praha: PASEKA, 1999. ISBN 80-7203-117-1
- (23) PONĚŠICKÝ, J. *Agrese, násilí a psychologie moci*. Praha: Triton, 2005. ISBN 80-7254-593-0
- (24) PÖTHE, P. *Dítě v ohrožení*. Vyd. 2. Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-21-8.
- (25) RADVAN, E. VAVŘÍK, M. *Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách*. Brno: IMS Brno, 2009
- (26) ROGERS, V. *Kyberšikana: pracovní materiál pro učitele, žáky i studenty*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-984-2.
- (27) ŘEHOŘ, A. *Metodologie I*. Brno: IMS Brno, 2009.
- (28) ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9
- (29) ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2991-6
- (30) SMETÁČKOVÁ, I. *Homofobie v žákovských kolektivech*. Praha: Úřad vlády ČR, 2009. ISBN 978-80-7440-016-2
- (31) SPURNÝ, J. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion, 1996. ISBN 80-85858-30-4
- (32) ŠMEJKALOVÁ, A. *Agrese a násilí*. Praha, 2009. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta.
- (33) VANÍČKOVÁ, E. *Cesta za poznáním šikany: Šikanování mezi dětmi*. Praha: Česká společnost na ochranu dětí, 2002. ISBN 80-238-9448-X.
- (34) VANÍČKOVÁ, E. - HADJ-MOUSSOVÁ, Z. - PROVAZNÍKOVÁ, H. *Násilí v rodině*. Praha: MPSV, 1995. ISBN 80-85529-17-3.

- (35) VAŠINA, L. *Základy psychopatologie a klinické psychologie*. Brno: IMS Brno, 2010

Internetové zdroje

- (1) www.antibullying.net/homophobicinfo3.htm, 23. 3. 2012
- (2) www.azrodina.cz/1712-agresivita-deti, 15. 1. 2012
- (3) www.cs.wikipedia.org/wiki/Hněv, 3. 4. 2012
- (4) www.msmt.cz/pro-novinare/metodicky-pokyn-k-prevenci-a-reseni-sikanovani-mezi-zaky 19.3. 2012
- (5) www.pindruse.webzdarma.cz/agrese.htm, 29. 1. 2012
- (6) www.planovanirodiny.cz/clanky/Agrese-a-lidska-sexualita 1.2.2012
- (7) www.pomocobetem.cz/clanky/clanek.php?k=22&a=20&proc=default&qmzi=72 6.4. 2012
- (8) www.seminarky.cz/Agrese-agresivni-chovani-12947, 9. 12. 2011
- (9) www.socv2.nidm.cz/archiv33/getWork/hash/179db548-4d64-11e0-b69d-001e6886262a, 7. 3. 2012
- (10) www.slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/socialne-patologicke-chovani 3.4.2012
- (11) www.stud.cz/homofobie-v-zakovskych-kolektivech/21-sikana-a-homofobni-sikana.html, 9. 4. 2012
- (12) http://wiki.rvp.cz/Kabinet/Ucebni_texty/Psychologie_pro_stredni_školy/Osobnost_1._-_pojem_a_podstata,_utváření,_formování, 17. 3. 2012